СТАНИША ТУТЊЕВИЋ

НА ТРАГУ МАНАСТИРА ДЕТЛАК

>САДРЖАЈ

Станиша Тутњевић
НА ТРАГУ МАНАСТИРА ДЕТЛАК

Ова књига налази се на сајту
Станише Тутњевића

www.stantut.com

Едиција
БАШТИНА

Издавач
СВЕТ КЊИГЕ
Београд

2

СТАНИША ТУТЊЕВИЋ

НА ТРАГУ МАНАСТИРА ДЕТЛАК

Београд, 2008.

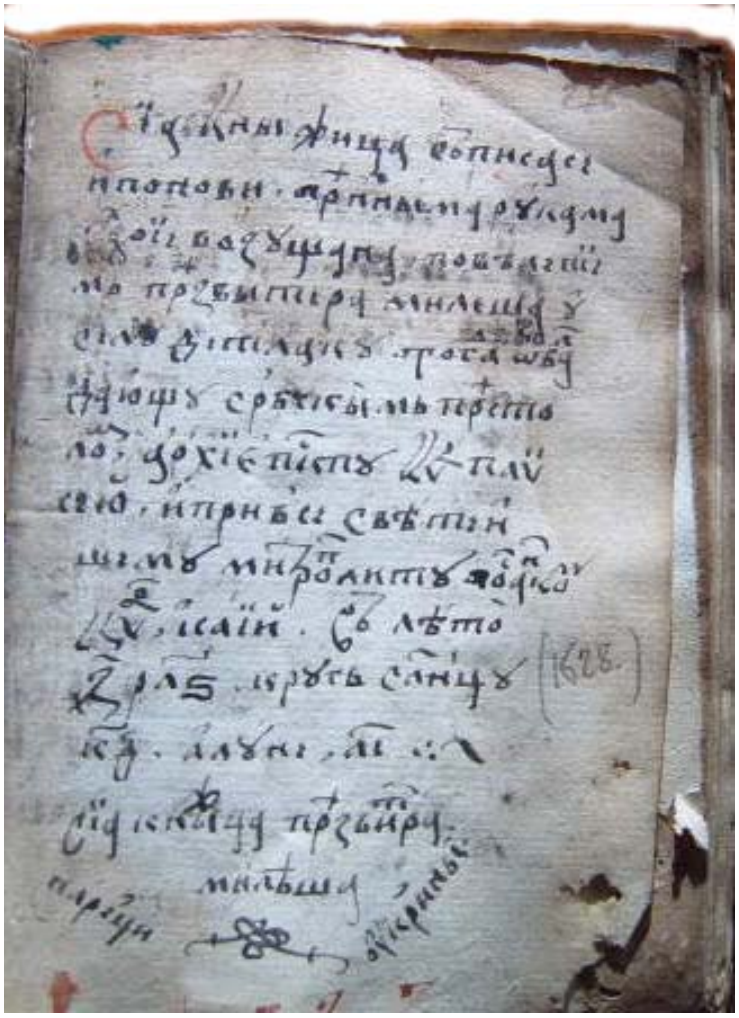

Запис из Детловачког евхологиона, писаног 1628. године, на коме се заснива претпоставка о постојању манастира Детлак

назад САДРЖАЈ

I

ПРВИ ТРАГ – ЗАПИС НА „МОЛИТАВНИКУ“

1.

Први, истина посредан траг евентуалног постојања манастира у Детлаку налазимо у кључној студији за проучавање манастира у Босни чији је аутор Иларион Руварац „Нешто о Босни Дабарској и Дабро босанској епископији и о српским манастирима у Босни“, објављеној у *Годишњици Николе Чупића* 1878. године. Набрајајући манастире у Босни и документовано илуструјући њихово постојање Руварац на једном мјесту говори о манастиру Возућа, па каже:

4. *Возућа*. Неки Петар преписао је Лествицу 7125-1617 у монастиру зовом „возꙋща“ храм св. оца Николе (Магазин 1861), и у Карловачкој патријаршијској библиотеци има „молитавник“ врло рђаво писана књижица брѣнима рꙋкама троїє „возꙋщана“ повелѣнїємь презвитера Милеша ꙋ селꙋ Детлакꙋ вь лѣть 1628 при патриархꙋ Паисию и митрополитꙋ босанскомъ Исаи.

Руварац, као што видимо, информацију о манастиру Возућа саопштава тако што користи изводе из докумената на црквеном језику који му служе као потврда за оно што нам саопштава.

Узимајући у обзир дијелове ове компилиране информације писане и савременим и црквеним језиком и писмом, ово би требало прочитати на овај начин:

4. *Возуђа*. Неки Петар преписао је Лествицу 7125-1617 у монастиру зовом „возушта“ храм Св. оца Николе (Магазин 1861), и у Карловачкој патријаршијској библиотеци има „молитавник“ врло рђаво писана књижица бренима рукама троје „возуштана“ повеленијем презвитера Милеша у селу Детлаку ва лет 1628 при патријарху Пајсију и митрополиту босанском Исаи.

Транскрипција односно импровизован „превод“, овог записа гласи овако:

4. *Возуђа*. Неки Петар преписао је Лествицу 1617. године у манастиру званом „Возуђа“, храм Св. оца Николе (Магазин 1861)[1]; и у Карловачкој патријаршијској библиотеци има молитвеник, врло рђаво писана књижица, грешним рукама троје Возуђана по налогу презвитера Милеша у селу Детлаку 1628. године, у вријеме патријарха Пајсија и митрополита босанског Исаије.

Манастир Возуђа данас

[1] Ради се о часопису у коме се налазе поменути подаци.

Овдје треба мало застати. Нужно је наиме, скренути пажњу на то да се податак о „молитавнику“, писаном у Детлаку, саопштава успутно и могло би се рећи случајно, у прикрајку информације о манастиру у Возући: након главног податка којим се потврђује постојање манастира у Возући (Лествица коју је у том манастиру преписао неки Петар 1617. године), у другом дијелу реченице тај податак се покушава појачати и још нечим: у овом случају то је молитвеник преписан грешним рукама „троје Возућана“, очито чланова манастирске заједнице у Возући. У овом случају, дакле, Руварац тај молитвеник не помиње у контексту манастира Детлак, него само као још један, додатни аргумент за постојање манастира у Возући.

Нешто касније, 1902. године, ову исту информацију, преузету од Руварца, срећемо у I тому књиге *Стари српски записи и натписи* Љубомира Стојановића[2]. Међутим, на овом мјесту она је знатно потпунија. Стојановић је, заправо, у цјелини објавио изворни документ којим се користио Руварац. У ствари, Стојановић је објавио два за-

[2] Први том изашао је 1902, други 1903, трећи 1905, четврти 1923, пети 1925. и шести 1926. године.

За овај Стојановићев зборник везане су и прве спознаје аутора ове књиге о постојању неког старог записа о Детлаку. Ту информацију ми је дао још давних седамдесетих година прошлог вијека Милорад Јовановић, спочетка професор књижевности и српскохрватског језика у дервентској Гимназији, а касније директор Народне библиотеке у овом граду. Та информација ми је и била полазиште за даља истраживања која су ме потом одвела до поменуте студије Илариона Руварца. Не знам да ли је Мића, како смо сви звали професора Јовановића, то од некога чуо или је тај запис видио и сопственим очима. У сваком случају, у најужем кругу познавалаца старих српских писаних споменика тај податак није био непознат, и с времена на вријеме на њега су ме упућивали и други.

писа, један до другог: први је знатно већи и потпунији и он садржи податке о томе ко је, по чијем налогу, када и гдје писао поменуту „књижицу“, а други је сасвим кратак и језгровито говори ко је власник тога „молитавника“.

Ти записи се налазе на 315. и 316. страни Стојановићеве књиге и нумерисани су бројевима *1192 и *1193.

Први, већи запис нумерисан је бројем *1192 и гласи:

Сїа кныжица съписа се и понови брѣн'ныма рꙋкама Захарїе Возꙋщана, повѣленїемь прѣзвытера Милеша, ꙋ селꙋ Детлакꙋ, Тогда ѡбладающꙋ ср'бскымь прѣстолом архїепископꙋ кѵр Паѵсею, и при в'сесвѣтеншемꙋ митрополитꙋ босанскомꙋ кѵр Їсаїи, въ лѣто ·ѯ҃·р҃·л҃·ѕ҃· крꙋгь слн'цꙋ ·в҃·д҃·, а лꙋне ·а҃·і҃·

То би требало прочитати овако: „Сија књижица записа се и понови бренима рукама Захарије Возуштана, повеленијем презвитера Милеша, у селу Детлаку, тогда обладајушту српским престолом архијепископу ћир Пајсеју, и при всесветејшему митрополиту босанскому ћир Исаији, ва лето 7136 круг слнцу 24, а луне 11.“

Транскрибован, тј. прилагођен и стилизован превод изгледао би отприлике овако: „Ова књижица написана је и обновљена грешним рукама Захарије Возућанина по налогу презвитера Милеша, у селу Детлаку, у вријеме када је српским престолом владао архиепископ Пајсије, а босански митрополит био Исија, 24. 11. 1628. године.“

Други, краћи запис у коме се говори коме та „књижица“ припада, нумерисан је бројем *1193 и гласи:

Сїа кныжица прѣзвытера Милѣша на реци Оукрины.

Транскрипција и превод овог записа очито нису потребни („Сија књижица презвитера Милеша на реци

Укрињи“ – „Ова књижица презвитера Милеша на ријеци Укрини“)[3].

За нас овдје посебно је значајно да је испод ових записа Стојановић дао и напомену која гласи: „Запис на молитвенику Карл. Б. – Год. II, 258 (у изводу)“[4]. Други дио напомене, као што видимо, скраћено садржи информацију да су ови записи већ раније у изводу објављени у II књизи *Годишњице Николе Чупића* (за коју знамо да је изашла 1878. године) и да се налазе на 258. страни те књиге. Већ смо рекли да је то урадио Иларион Руварац у оквиру своје већ поменуте студије. Међутим, овдје је далеко значајнији први дио те напомене, гдје се каже да се поменути записи налазе „на молитвенику“ из Карловачке библиотеке, односно из Патријаршијске библиотеке у Карловцима. Истина, и Руварац говори о „молитавнику“ из те Библиотеке, али он даје само податак да је та „књижица“ писана у Детлаку, али не каже да се записи које цитира налазе баш на том молитвенику, мада се то на неки начин подразумијева. Ово је посебно важно због тога што свако даље истраживање води према Патријаршијској библиотеци у Карловцима у којој је у тренутку када су и један и други аутор објавили своје радове, постојао молитвеник на коме се налази запис о томе да је писан 1628. године у Детлаку. Потрага за тим молитвеником, видјећемо, неће бити тако једноставна, као што се чини из ових упута.

---

[3] У читању и транскрипцији ових записа помогао ми је млади колега Виктор Савић из Института за српски језик САНУ, на чему му се овим путем захваљујем.

[4] Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*. Сакупио их и средио Љуб. Стојановић. Књига I, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа. Прво одељење. Споменици српскоме језику, књ. I, Београд 1902, без стране.

Оба записа су, као што видимо, обиљежени звјездицама. То није без значаја, јер за тако сигниране записе Стојановић у кратком предговору овом издању каже да се „први пут (...) сада објављују у опште или први пут сад у целини“[5]. Овдје се ради о другом случају: оба записа на овом мјесту се, као што смо рекли, први пут објављују „у целини“, али се ту не објављују први пут „у опште“, јер их је у компилираном облику, речено је, већ раније цитирао Руварац.

Интересантна је Стојановићева назнака о карактеру ових записа коју налазимо у III књизи његових *Записа*.

Први запис (број *1192) он је сврстао у списе који би се могли именовати као „поговори (и предговори) писаца на рукописима“[6], а други (број *1193) као „друге белешке по рукописима и старим штампаним књигама“[7]. Из овога би се, можда, могло закључити да се ова два записа у ствари налазе на различитим мјестима поменутог молитвеника, првенствено на почетку или на крају књиге, што ћемо касније провјерити.

2.

Потпуно или дјелимично на ово и још нека питања било је могуће одговорити само под условом да се оствари и лични увид у поменуту „књижицу“, односно „молитавник“. Покушај да се то учини, међутим, није био тако једноставан и лак. Прва препрека на томе путу била је спознаја да Патријаршијска библиотека у Карловцима више не постоји. Како је та библиотека ушла у састав данашње Патријаршијске библиотеке у Београду, реално би

[5] Стојановић, Исто, без стране.

[6] Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, том III, стр. 235.

[7] Исто, стр. 236.

било очекивати да се поменути молитвеник на коме се налазе ова два записа и данас налази у тој библиотеци. Наша, истина овлашна истраживања, без потребног предзнања, подузета с циљем да га пронађемо и идентификујемо, нажалост, задуго нису давала повољан резултат. Том приликом издвојили смо рукописе из 17. вијека у коме је наша „књижица“ написана (1628), првенствено оне који су каталогизовани као молитвеници односно требници, јер су је тако именовали Руварац и Стојановић. Нашу пажњу, уз то, усмјерили смо на прве и посљедње странице рукописа, јер је Љ. Стојановић назначио да је то она врста записа који се појављују као предговори или као поговори. Посебну наду били смо уложили у рукопис бр. 124, из 1628. године, једини који се изричито односи на годину када је писан и наш молитвеник, али је то наше очекивање било изневјерено.

Отежавајућу околност представљала је и чињеница што су се сви аутори, који су разматрали могућност постојања манастира Детлак, позивали само на Руварца и Стојановића, али се тим питањем нису озбиљније бавили, што значи да нико од њих касније овај молитвеник није имао у рукама. Додатних података у односу на Руварца и Стојановића, дакле, није било ни с које стране. Недостатку истраживачке среће у идентификовању овог рукописа придружила се и непотпуност каталога Патријаршијске библиотеке, према коме га није било могуће наћи.

Коначно, љубазношћу и предусретљивошћу др Зорана Ранковића са Богословског факултета у Београду, на кога га је упутио колега Виктор Савић, аутор ове књиге сазнао је да се овај рукопис заиста налази у Патријаршијској библиотеци у Београду, под сигнатуром број 7.

Истовремено, исту ту информацију, али и потпуније податке о траженом рукопису, аутор је пронашао у књизи *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)* Димитрија Богдановића.

Међу веома значајним подацима које налазимо код Д. Богдановића посебно треба скренути пажњу на два. Први се односи на „жанровске“ карактеристике и карактер овог рукописа из чега произилази и његово „ново“, право стручно име: евхологион. Други се тиче новог, другачијег датирања његовог настанка (крај XVI и почетак XVII вијека). У Богдановићевој књизи овај рукопис се налази под бројем 1625 и описан је на сљедећи начин: „1625. *Требник*, срп., крај XVI в. Папир, XV + 339 листова, 145 x 105 мм. Конволут. Требник је у другом делу, а у првом је Богородичник из 1628. Запис писара првог дела, Захарије. ПБ 7“[8].

Наш увид у овај рукопис донио је прилично изненађење, јер он визуелно уопште не изгледа као „књижица“[9], како се помиње у запису. Са својих 339 листова и дебелим корицама ова књига, заправо, дјелује доста импозантно. Треба напоменути и то да се текст налази на пр-

[8] Димитрије Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Српска академија наука и уметности. Зборник за историју, језик и књижевност српскога народа I Одељење, књига XXXI, Београд, 1982, стр. 111.

Иако овај опис рукописа за којим смо трагали у Богдановићевој књизи не би било лако наћи без великог труда, за оног ко је већ знао име писца рукописа то није представљало велику тешкоћу, јер је у Индексу аутора (стр. 283) већ постојала упута да је један Захарија писао и рукопис под бројем 1625: „Захарија 1625 (крај XVI в.)“. Истина, и ту је постојала препрека, јер је тражени „молитавник“ писан 1628, тј. почетком XVII вијека, али је увидом у опис рукописа под поменутим бројем лако било закључити да се ради о ономе што смо тражили.

[9] Тешко је рећи да ли се појам „књижица“ употребљава због калуђерске богобојажљиве скромности или због нечега другог. Књижицом би се, евентуално, могао назвати само други дио евхологиона (*Требник*) који има 36 листова, али стручњаци налазе да је у Детлаку 1628. године писан управо његов први дио (*Богородичник*) који запрема 286 листова, а да је први дио писан раније.

вих 322 листова, а да је преосталих 17 листова празно. Запис о ауторству и мјесту настанка налази се на 286 листу. Он заузима читаву ту страницу књиге, с тим да се први већи запис који Стојановић сигнира под бројем *1192 простире готово до дна странице, а на самом дну у полукругу се налази кратки запис под бројем *1193. Тиме се разрјешава и загонетка да ли су ова два записа међусобно непосредно повезана или се налазе на одвојеним мјестима у књизи.

Уочљиво је да и Богдановић овај рукопис именује као требник, тј. молитвеник, али се на основу описа како је тај рукопис као цјелина компонован лакше може схватити због чега је он у Патријаршијској библиотеци каталогизован као евхологион. (То његово име и било је разлог што га нисмо могли у први мах наћи). Евхологион је, наиме, она обредна књига у православној цркви „која обједињава требник и служебник“[10], при чему се требник именује као „литургијска књига православне цркве, која садржи 'требе', тј. чинове и молитве потребне у главним или другим важним моментима верниковог живота. Ту су пре свега свете тајне, изузев евхаристије (чији су чинови у служабнику)“[11], који се, тј. служабник, дефинише као „једна од главних литургијских књига православне цркве, која садржи литургије и друге текстове свакодневног свештеничког ритуала“[12].

У случају поменутог евхологиона из Детлака његов први дио, служабник, Д. Богдановић категоризује као *Богородичник* који се именује као „литургијска књига која садржи каноне посвећене Богородици, сређене обично по

[10] Иван Клајн, Милан Шипка, *Речник страних речи*, Београд, 2007.

[11] Д(имитрије) Б(огдановић), *Речник књижевних термина*, Нолит, Београд, 1992, стр. 879.

[12] Д. М., Исто, стр. 792.

гласовима из октоиха**,** у седмичним циклусима за сваки дан у недељи“[13].

Овдје је посебно важна Богдановићева изричита и прецизна назнака да је само тај први дио Детловачког евхологиона (*Богородичник*) писан 1628. године. Међутим, и из његовог описа овог евхологиона и из каталога Патријаршијске библиотеке[14] видљиво је да је његов други дио, тј. *Требник*, настао још раније – крајем XVI вијека. *Детловачки евхологион је, дакле, настао крајем XVI и почетком XVII вијека.* Из те чињенице могуће је извући неке важне закључке, а њоме се могу објаснити и неке недоумице које се јављају у вези са овом богослужбеном књигом.

3.

Један од закључака односи се на питање ко је, заправо, овај рукопис писао. Код Руварца та је књижица, као што смо видјели, писана „бренима рукама троје 'Возућана' повеленијем презвитера Милеша“, а код Стојановића та књижица „саписа се и понови бренима рукама Захарије Возућанина“![15] Овај несклад повећава се и постаје

[13] Д. М., Исто, стр. 94.

[14] Ту је овај рукопис каталогизован као „Евхологион, Срп. рец. из XVI и XVII в.“

[15] Ваља истаћи да се ни код Руварца ни код Љ. Стојановића не ради о пресликаним записима из „молитавника“ на коме су откривени, него о њиховом штампарском препису црквеним језиком и старом ортографијом. При томе Руварац спаја двије реченице првог, већег записа у једну и при том скраћивању неке дијелове текста препричава својим ријечима користећи се при томе и сам старим црквеним језиком и ортографијом. Пажљива текстолошка анализа указује на то да су и неке друге ријечи код Руварца и код Стојановића из молитвеника нешто другачије преписане, односно прештампане. Разлике се уочавају и у ријечима прештампаним из оригиналног документа, тј. молитвеника (Руварац: брѣнима, повелѣнїемь, презвитера = Стојановић: брѣн'ыма, повѣленїемь, прѣзвытера), али и у из-

још уочљивији ако се има на уму и један детаљ из опширне студије коју је 1898. године под насловом „Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро-босанским митрополитима“ у *Источнику* у наставцима објавио митрополит Сава Косановић. Говорећи о поменутом митрополиту Исаији за вријеме кога је настао запис који индицира постојање манастира у Детлаку, Митрополит Сава даје и ову напомену: „При истом м. Исаији писан је *молитвеник* од некога Троје у ман. Возући 1628 (II. Год. Чупићева)“[16]. Ова напомена, као што видимо, настала је на основу поменуте студије Илариона Руварца у *Годишњици Николе Чупића*, али је очито да је аутор нешто превидио. Стога је дошло до двоструке грешке. Руварац је рекао да је поменути молитвеник писан „рукама троје Возућана“ („рꙋкама троїє 'возꙋщана'“), а овај аутор је то интерпретирао као да је писан „од некога Троје“. Осим ове грешке ту је погрешно схваћено и мјесто гдје је молитвеник

веденим Руварчевим ријечима кад препричава запис (Руварац: босанскомъ, Исан = Стојановић: босанскомꙋ, Їсаїн). Обим, смисао и евентуалне посљедице тих, очито првенствено ортографских разлика, могли би утврдити само специјалисти за ову област, али нашем трагању за могућим манастиром у Детлаку то неће бити од велике користи, на исти начин као ни одговор на питање зашто се Пајсије у једном случају именује као епископ а у другом као патријарх. Одговор на то питање очито се садржи у чињеници да су „по грчком систему“ све „босанскохерцеговачке епархије“ имале „ранг митрополије“ (Е. Ј.: „Ријеч издавача“, *Први шематизам православно српске митрополије бањалучко бихаћке за годину 1901*. Сто година послије, фототипско издање, Бања Лука, 2001, без стране).

Што се тиче епископа односно митрополита Исаије, треба имати на уму да је један Исаије „био епископ у вријеме архиепископа Јакова (1286-1291)“, док се Исаија о коме је овдје ријеч осим 1628. године помиње и 1635 (Руварац, стр. 254).

[16] „Преглед биљежака или извора о дабарским епископима и дабро-босанским митрополитима“. Од Митрополита Х. Саве, *Источник*, год. XII, бр. 2, стр. 23.

писан: Сава Косановић је схватио да је то било у манастиру Возуђа, што се донекле могло и очекивати, јер податак о детловачком „молитавнику“ у Руварчевом тексту, као што смо напријед видјели, није дат одвојено, него је пласиран на мјесту гдје се говори о манастиру Возуђа.

Разјашњење овог детаља, као и свих других карактеристика Детловачког евхологиона, укључујући и Руварчеву опаску да је то „врло рђаво писана књижица“[17], спада у надлежност уже образованих стручњака – текстолога за такву врсту списа. Неупућени, попут аутора ове књиге, у оригиналном рукопису могу примијетити само то да је та ријеч замрљана и уочљиво кратка у односу на начин како се данас пише име Захарије, што је очито у вези са карактеристикама црквеног писма и начина како су њиме писане поједине ријечи. Може се уочити и то да је та ријеч писана великим почетним словом, што упућује на властито име. Имајући на уму мишљење и каснијих истраживача, међу којима посебно повјерење ужива Димитрије Богдановић, који каже да је писац првог дијела Детловачког евхологиона Захарија, чини се да је овај детаљ својевремено Љ. Стојановић ипак адекватно разријешио, именујући Захарија Возуђанина као писца овог рукописа.

Иако очито неадекватно, Руварчево читање имена писца поменуте „књижице“ није нимало безазлено, јер сугерише закључак да Детловачки евхологион није писао један аутор, из чега се опет могу изводити и други, доста важни закључци. Данас на основу описа овог рукописа Д. Богдановића то питање добија и свој одговор. Сада је, наиме, јасно да су ову књигу морала писати најмање два аутора: први дио (*Богородичник*) поменутим записом на

[17] На први поглед непоузданог читаоца, какав је аутор ове књиге, не чини се да је у питању баш посве „рђаво“ писан рукопис, мада је то ствар критеријума и поређења са другим сличним дјелима што је посао стручњака специјализованих за ову област.

крају прецизно је 1628. године „ауторизовао“ Захарије Возућанин, док је други (*Требник*) очито дјело нечијих других руку. То је вјероватно било и један од елемената на основу којих је утврђено да је тај други дио евхологиона настао приближно пола вијека прије првог, јер се коначна датација ове књиге веже за крај XVI и почетак XVII вијека. Први, површни, аматерски увид у овај рукопис показује да би у његовом проучавању приоритет требало дати управо оним његовим особеностима на основу којих би се могла потврдити доста изгледна претпоставка да је на њему ипак радило више аутора. При томе се не мисли на оних Руварчевих „троје Возућана“.

Та чињеница коју потврђује и композиција односно структура Детловачког евхологиона јасно упућује на закључак да је он постепено настајао у дужем периоду, можда дужем и од пола вијека, што значи да „памти“ нешто дужи континуитет духовне активности на једном мјесту (мање је вјероватно да је први његов дио настао 1628. године у Детлаку, а други много раније на неком другом мјесту). Претпоставка да постоји толики временски размак у настанку првог и другог дијела овог рукописа, дозвољава могућност да га нису чак писали ни калуђери исте генерације, тим прије што је људски вијек у то вријеме знатно мање трајао. То, опет, сугерише помисао на континуирану вјерску активност више духовника на једном мјесту, која је временом природно могла прерасти и у манастирску функцију.

Након спознаје да је у композиционом и структурном погледу Детловачки евхологион настајао у дужем периоду лако се може објаснити почетак записа на њему у коме се каже „сија књижица саписа се и понови“ (...), јер је, као што смо видјели, један дио рукописа очито већ дуже времена постојао, па је „у ходу“ доживљавао извјесне трансформације и дописивања и на тај начин добијао нови изглед. И та активност на рукопису није без значаја,

јер свједочи о развијању и нарастању вјерске и духовне активности на једном простору која је сада захтијевала боље и потпуније богослужбене књиге.

Детловачки евхологион, као што је речено, писан је по наређењу (повѣленїемь) презвитера Милеша и он га је очито чувао и њиме располагао (Сїа кныжница прѣзвытера Мнлѣша на рецн Оукрины). Свештеник с тим именом непознат је у црквеној литератури. Колико се зна, први свештеник из тога времена („поп Богдан“), спомиње се у турском попису пореских обвезника из 1570. године, у селу Доња Укрина. Истовремено у селу Горња Укрина спомиње се „брат попа Богдана“ који очито није био свештено лице. У попису из 1600. године у селу Горња Укрина налази се име: „поп Милеша“[18]. (Из ова два села, као што се зна, касније је настала насеобина Дервента). Да ли би то, можда, могао бити исти свештеник? С обзиром да је Горња Укрина као заметак будућег урбанизованог насеља, због убрзане исламизације крајем XVI вијека већ претежно била насељена муслиманским становништвом, поп Милеш(а) се, можда, повукао, узводно уз Укрину, у подручје гдје је доминирало хришћанско становништво. (Детлак је тада једино село у коме није било исламизираних). До мале разлике у имену (Милеш: Милеша) могло је доћи при записивању његовог имена арапским писмом којим је попис вршен. Ако је при попису из 1600. године имао око тридесетак година, 1628, када је писан Детловачки евхологион, могао је бити близу шездесетих, дакле у годинама пуне зрелости, знања и искуства потребног за више облике организовања вјерског живота у које спада и преписивање богослужбених књига.

[18] Др Адем Ханџић, „Постанак и развитак Дервенте у XVI стољећу“, *Прилози*, Институт за историју Сарајево, година X/II, 1974, бр. 10/2, стр. 127.

II

О ЗНАЧЕЊУ ЗАПИСА НА ДЕТЛОВАЧКОМ ЕВХОЛОГИОНУ

1.

Прве претпоставке о постојању манастира у Детлаку, као што је напријед речено, заснивају се на запису из једног „молитавника“ писаног 1628. године који је, „у изводу“, први објелоданио Иларион Руварац у своме данас чувеном тексту „Нешто о Босни Дабарској и Дабро босанској епископији и о српским манастирима у Босни“ 1878. године. Потом је тај запис „у целини“ објавио Љ. Стојановић у првом тому зборника *Стари српски записи и натписи* који је изашао 1902. године.

Сви каснији аутори који су се исцрпније бавили питањем српских манастира посредно или непосредно ослањају се на ова два провјерена ауторитета, али не успијевају отићи даље од њих: помињу претпоставку о постојању манастира у Детлаку, али истовремено указују и на чињеницу да та претпоставка, нажалост, још увијек не може у потпуности да се докаже. Поменућемо само неке од њих.

У опширном и темељном дјелу *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа* Владимир Р. Петковић, на примјер, каже једино ово: „Детлак, манастир у Босни. Није проучен“[19]. Здравко Кајмаковић у једном

[19] Др Владимир Р. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Српска академија наука и уметности,

чланку из 1972. године нешто је прецизнији: „О сасвим проблематичним црквама православних манастира у Ступљу и Детлаку код Дервенте не може се са сигурношћу ништа рећи јер њихови остаци још нису идентификовани“[20]. Потом се, у фусноти, о манастиру у Детлаку каже и ово: „Манастир у Детлаку није споменут у документима те је његово постојање сасвим проблематично. Детлак се спомиње 1628. године (Иларион Руварац, Нешто о Босни, 258) али само као мјесто гдје је 'повеленијем презвитера Милеша у селу Детлаку' написана једна књижица, *Молитвеник*, руком Захарија Возуђанина“[21]. На исти начин манастир у Детлаку помиње се и у књизи *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године* Олге Зиројевић: „Детлак, манастир код Дервенте у Босни. Није споменут у документима, па је његово постојање сасвим проблематично. Детлак се спомиње 1628. године, али само као село где је 'повеленијем презвитера Милеша у селу Детлаку' написана једна књижица. Остаци овог манастира још нису идентификовани“[22].

Није тешко уочити да ни у једном примарном извору, ни код Руварца, ни код Стојановића, није поменута

Посебна издања, књ. CLVII, Одељење друштвених наука. Нова серија, књ. 4, Београд, 1950, стр. 86.

[20] Тако је било 1972. године. Али темељи манастира Ступље нешто више од двије деценије послије тога ипак су откривени (видјети: *Манастир Ступље*, Глас српски – Епархија бањолучка, Бања Лука 1998). Остаје нам да се надамо да ће тако бити и са манастиром у Детлаку.

[21] Здравко Кајмаковић, „Око проблема датације православних манастира у сјевероисточној Босни са посебним освртом на Папраћу“, *Наше старине*, XIII, 1972, стр. 154.

[22] Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, ИРО Народна књига – Историјски институт у Београду, 1984, стр. 90.

ријеч *манастир* него само једна „књижица“ („молитавник“) која је писана у селу Детлаку, на ријеци Укрини. Чак и у индексу гдје евидентира актере тога догађаја, Стојановић се досљедно држи искључиво само *садржаја* записа које објављује, именујући онога ко је књигу писао („Возуђанин Захарија, писао књигу у с. Детлаку“[23]) и онога ко му је то наредио („Милеш, презвитер, на р. Укрини наредио да се пише књига, његова књига“[24]).

Када је у питању Руварац, као што смо рекли, он „књижицу“ о којој је овдје ријеч и записе на њој наводи као додатни извор, односно као још једну потврду о постојању манастира у Возуђи! Разлог за то очито треба тражити у чињеници да се онај који је преписивао ову богослужбену књигу, коју данас именујемо као евхологион, сам идентификовао као Возуђанин. То је у случају када већ постоји податак о манастиру Возуђа из 1617. године логично водило на помисао да и ова књига има неке везе са тим манастиром. При томе треба имати на уму да у то вријеме људи често још немају презимена и да се уз име импровизовано додавао неки други атрибут (име оца, мјесто пребивања, занимање, и сл.) којим се нека особа поближе идентификује. Тако су се и Детловачки евхологион и његов аутор у Руварчевом тексту логично нашли на мјесту гдје се говори о манастиру у Возуђи. Да ова чињеница није безначајна, свједочи напријед већ поменути податак да је митрополит Сава Косановић у својој студији о дабро-босанским епископима и митрополитима 1898. године такође сматрао да је ова књига настала у манастиру Возуђа!

Веома је интересантно и за даљу расправу врло изазовно што се овдје, као што видимо, срећу и укрштају два веома прецизна податка који се по једном критерију-

[23] Стојановић, III, стр. 304.
[24] Исто, стр. 378.

му готово потпуно повезују и спајају, а по другом су доста удаљени и само условно међусобно повезани. То што се евхологион писан у Детлаку везује за манастир у Возући посредством имена његовог аутора Захарије Возућанина изгледа на први поглед сасвим логично, поготово под претпоставком да Руварац није поближе обраћао пажњу на податак гдје се Детлак налази. Могуће је, напросто, да је подразумијевао како се то село налази на истом мјесту гдје и манастир Возућа. Што се тиче В. Р. Петковића, који се, рекли смо, позива на Руварца, он на мјесту гдје говори о манастиру Возућа не помиње ни село Детлак ни ријеку Укрину, него само Захарија Возућанина, али на посебном мјесту у континуитету набрајања манастира има и сасвим кратку одредницу која гласи: „Детлак, манастир у Босни. Није проучен“[25]. При томе је очито да је ова назнака изведена из податка о „књижици“ писаној у Детлаку, податка који, као што смо видјели први објављује Руварац, а потпуније даје Љ. Стојановић, на кога се Петковић такође позива.

2.

Податак о манастиру у Детлаку је дакле, *изведен*. Чврста чињеница да је једну књигу односно молитвеник 1628. године написало у Детлаку лице, очито монах, које само себе идентификује као Захарије Возућанин, упућује на могућност да је тада на овом мјесту постојао манастир, јер је тешко замисливо да су се такве књиге могле писати у неким другачијим околностима. На другој страни постојање манастира у Детлаку, на то упућују сви истраживачи, неизвјесно је и непоуздано, јер то до сада није било могуће потврдити било каквим документом или археолошким налазом. Извјесно је једино то да је ту постојала једна ве-

[25] Петковић, исто, стр. 86.

ома битна *функција* манастира. То је веома интересантна ситуација, јер је случај да постоји функција манастира на мјестима гдје манастира стварно нема у пракси веома мало вјероватна.

У одговору на питање о чему се у овом случају ради не може се заобићи закључак да је, макар и у најскромнијем облику, неко богослужбено мјесто за вршење манастирске мисије ипак морало постојати, али да о томе нису остали релевантни докази, или ако су остали, ми их још нисмо пронашли.

Могуће је, можда, да се одговор на то питање налази управо у идентитету аутора односно преписивача поменутог молитвеника. Захарије Возућанин очито није био неки велики зналац и умјетник свога (преписивачког) заната, јер Иларион Руварац, у чију компетенцију не би требало сумњати, јасно каже да је овај његов молитвеник „врло рђаво“ писан, макар се нама чинило да баш и не заслужује тако оштру оцјену. Његово име, колико је познато, не среће се ни у једном другом извору осим овог. Начин како се он именује, међутим, за нас се чини веома важним. Из пописа пореских обвезника села Детлака из 1604. године, о коме ће касније бити више ријечи, видимо, прво, да се људи тада, углавном, још увијек идентификују по сопственом имену и по имену оца, а да презимена срећемо сасвим ријетко. Идентификације типа „Возућанин“ нема ни у једном случају. Нема ни имена Захарије. Идентитетска атрибуција „Возућанин“ тешко да може имати било какво друго значење осим назнаке поријекла односно мјеста гдје је овај монах рођен, одакле потиче или гдје је дуже боравио.

Ако се има на уму раније поменути податак да је једанаест година прије евхологиона из Детлака преписиван један рукопис у манастиру Возућа (1617), више од стотину километара дубље у Босни, југоисточно од Де-

тлака, узводно ријеком Кривајом од Завидовића према Бановићима, могло би се претпоставити да су у том доста кратком временском распону морале постојати извјесне везе и континуитет организованог вјерског живота на овом подручју[26]. Врло је могуће да су се те везе одвијале и између Возуће и Детлака и да је Детловачки евхологион управо плод таквих веза. Могуће је, дакле, да је у једном периоду свога монашког живота најмање један, а можда и више монаха из Возуће боравило и дјеловало у Детлаку. Могуће је да је онај који је писао ту богослужбену књигу претходно боравио у манастиру Возућа или је одатле родом, а да су остали били са других страна. У сваком случају, морало би их бити више, двојица најмање, поимените презвитер Милеш и Захарије Возућанин. Јер из записа се јасно види да је презвитер Милеш наредио да се та „књижица" препише, а да је Захарије Возућанин тај налог и извршио, и то баш у Детлаку. Што се тиче презвитера Милеша, ту стоји да је он власник тога молитвеника, а његово мјесто боравка идентификује се ријеком Укрином („на Укрини"). Тешко је замислити да би он могао боравити у неком другом мјесту на Укрини и одатле издавати налог Захарију Возућанину да пише неку богослужбену књигу у Детлаку.

[26] Извјесна живост у организацији вјерског и националног живота међу Србима у то вријеме условљена је и чињеницом да је на чело Пећке патријаршије тада (од 1614) дошао патријарх Пајсије „који је био и поглавар Срба под Турцима" и као такав повео „политику споразумевања под Турцима" (*Југословенски књижевни лексикон*, Матица српска, Нови Сад, 1971, стр. 367). „Као патријарх држао се политике компромиса с Турцима, и настојао је, да учврсти положај патријаршије, који је био знатно погоршан устанцима српскога народа крајем 16. и почетком 17. века" (*Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, III књ. Н-Р*, Библиографски завод д.д. Загреб, 1928, стр. 317).

Недвојбено је, дакле, да су 1628. године у Детлаку боравила најмање два свештена лица. Чак и у данашњим околностима, а да се не говори о тим временима, незамисливо је да би за обављање свакодневних редовних свештеничких дужности у једном селу била потребна два свештеника. Из поменутог пописа пореских обвезника у Детлаку из 1604. године, чији ћемо списак касније навести, дакле само 24 године прије тога, видимо да се не ради о броју становника који би захтијевао више од једног свештеника, при чему не треба ни помињати колико је тада могло бити школованих и за тај посао оспособљених свештених лица.

Очито је, дакле, да је ту било више духовника него што су захтијевале редовне и свакодневне вјерске потребе и обичаји. Писање богослужбене књиге свакако не спада у тај основни вид вјерске активности, него представља нешто више и у то вријеме знатно сложеније. То, опет, захтијева виши ниво вјерског и општег знања и образовања и одређену организацију и хијерархију коју у овом случају оправдава свештенички статус презвитера Милеша (чин презвитера у црквеној хијерархији смјешта се између ђакона и епископа). Све је то, макар и у минималном облику у том тренутку у Детлаку очито постојало. При томе треба имати на уму да је мало вјероватно да би један тако потребан, сложен, захтјеван и користан подухват, као што је писање богослужбене књиге, неко предузимао само за своје личне потребе. Стога је сасвим извјесно да је ту морала постојати мања или већа група свештеника. Реалност ове претпоставке притврђује се и напријед поменутом чињеницом да је један дио Детловачког евхологиона писан још раније, крајем XVI вијека, што значи да се континуитет такве духовне активности на овом мјесту, која прева-

зилази оквире свакодневног вјерског живота, може помјерити око пола вијека уназад[27].

Све ово треба имати на уму када се говори о вези између готово једновремене живе духовне активности и вјерског живота у Детлаку с једне, и манастира Возућа, с друге стране, јер је персонална идентификација Захарија Возућанина, писца Детловачког евхологиона, без сваке сумње у некој вези са манастиром Возућа.

Вјеродостојност постојања манастира у Возући доказује се, као што смо видјели, једним оскудним податком који говори да је „неки Петар“ преписао *Лествицу* 1617. године у цркви Св. Николе у Возући. То је, дакле, само једанаест година раније него што је написан и обновљен поменути евхологион у Детлаку. У вези с тим није без значаја чињеница да у случају Детлака имамо опширније и прецизније податке о томе ко је, када, гдје и по чијем налогу писао ту богослужбену књигу, при чему можда због потребе за сажимањем података није назначено богослужбено мјесто за које је тај чин везан[28]. Такав опширан и детаљан запис очито свједочи о самосвијести оних који су тај подухват извршили, тј. о значају који сами том свом послу придају.

Веза између Детлака и Возуће нас, као што је назначено, интересује због реалне претпоставке да је *Богородичник*, тј. први дио Детловачког евхологиона, писао монах Захарије Возућанин, који је највјероватније прет-

---

[27] Истина, може се дозволити претпоставка да је тај други дио раније писан и на некој другој локацији, али се логичнијом ипак чини могућност да је једна богослужбена књига писана и обновљена ипак на једном мјесту, тј. у Детлаку.

[28] Изгледа да је потребе за сажимањем заиста и било. Наиме, тај други дио записа („Сїа кныжница прѣзвытера Ꙗнлѣша на рецн Оукрины“) се налази на самом дну странице, у полукругу, па се стиче утисак да је ту једва стао.

ходно боравио у манастиру Возућа, а који је потом на неко вријеме, привремено, по неком задатку, или за стално, сâм или са још неколико монаха, био у Детлаку, гдје су отприје морале постојати или су управо њиховим доласком створене извјесне претпоставке за обављање једне тако важне манастирске функције као што је преписивање богослужбених књига. Шта је било разлог поменуте монашке покретљивости, тешко је рећи. Могло се можда радити о некој врсти братске сарадње и испомоћи, а могла је бити у питању и нека колективна калуђерска бјежанија након неког зулума или манастирске несреће, усмјерена према Сави и Аустрији, ван домета турских власти.

Наравно, та сарадња није морала бити једносмјерна, тим прије што је, као што смо напријед видјели, други дио Детловачког евхологиона писан знатно раније. Стога не треба искључити ни могућност да се у складу са поменутим општим условима и расположењем тога времена, када су се појавиле повољније околности за вјерски живот и градњу храмова, и у Детлаку самостално зачиње једна монашка заједница за чији рад је потребно преписати и неке књиге (поменути евхологион могао би бити само једна од њих, а могао је бити и једина), те да је тај посао повјерен поменутом монаху Захарију који је претходно већ боравио у манастиру Возућа (мало је вјероватно да је он у том манастиру имао неки положај мимо статуса свештеника монаха).

Шта год да претпоставимо, чини се сасвим извјесним да је у Детлаку у то вријеме постојала макар и омања свештеничка заједница, која изгледа није успјела развити дјелатност таквих размјера да би иза ње остали уочљивији трагови у виду разгранате духовне и културне активности или у облику неког већег и трајнијег црквеног храма. Али неко, највјероватније скромно, богослужно мјесто у коме и око кога је, уз остале вјерске и духовне активности и дужности, вршена и функција манастира,

садржана у преписивању светих књига, ипак је морало постојати. У вези с тим осим године када је настао Детловачки евхологион важан податак представља и тачан датум када је тај посао завршен. Било је то, као што смо видјели, 24. новембра. Колико год да су, можда, крајем новембра 1628. године у Детлаку временски услови били повољни, један такав посао очито није било могуће радити изван унутрашњег, колико толико условног простора који би био погодан за такву врсту свештеничке мисије. Да такви услови нису постојали поменути преписивачки посао могао би се обавити и у манастиру Возућа. Гдје се тај простор тачно налазио и како је изгледао, данас још увијек не знамо.

У том погледу не би требало да нас засјени наша устаљена иконичка представа о српском средњовјековном манастиру складних сразмјера, сграђеном од добро обрађеног камена и печене шарене опеке, који је изнутра богато осликан фрескама, опремљен и украшен скупоцјеним, умјетнички израђеним и обликованим сакралним предметима, са бројном манастирском заједницом, са складним идеалним монашким духовним молитвеним миром, древним староставним књигама, манастирском ракијом, вином и медом, итд. Таквог манастира у Детлаку реално није могло бити.

III

ДЕТЛАК У СВОМ ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

Геостратешки положај Детлака, смјештеног на уздужној коси између ријека Укрине и Лупљанице која се у дну села улијева у Укрину, очито је задуго пружао преимућства потребна за устаљене облике организованог и урбанизованог живота. Заштићен ријекама са три стране (код мјеста званог Тромеђа Укрина прави окуку готово под правим углом и тако опасује село и са запада и са сјевера, док Лупљаница тај простор затвара са истока), са плодном земљом, пашњацима и шумом у долини ових ријека и на узвишењима која се од ријечних долина постепено уздижу и обликују у виду дугачког гребена, овај простор давао је врло повољне претпоставке за заокружен, организован и заштићен живот мањих људских заједница које су се ту изгледа смјењивале у дугом временском периоду.

Мада се Детлак очито ни у прошлости, као ни данас, није много разликовао од околних села на широком простору у долинама ријека Укрине, Босне и Саве, овакав његов положај очито је омогућавао да се све те заједничке особености у пуној мјери сконцентришу и искажу на једном овако суженом и малом простору. Чак је и конфигурација земљишта таква да се постепеним успоном од ријечних долина и од мјеста гдје се ријеке састају, ствара једно узвишење које се природно обликује као центар се-

ла. Данас се ту налази црква, подигнута 1913. године[29] са гробљем, а ту је, видјећемо, и у даљој и у ближој прошлости био епицентар организације живота. Не може се поуздано успоставити континуитет насељености, урбанизације и културе овог простора, али се ту у дужем временском периоду може пратити више цивилизацијско-културних слојева.

1.

Нема никаквих, а поготово поузданих података о настанку и имену села Детлак које у том погледу није изузетак у односу на остала околна села и насеља. Са великом дозом сигурности може се рећи да су на том геостратешки веома повољном простору између двије ријеке још у најстаријем времену постојали стални облици организованог људског друштва. Име Детлак село је очито понијело још из тих времена, на исти начин као и неки други топоними. Данас изгледа готово невјероватно да поред имена ријеке Укрине у Босни постоји и један град у Албанији који се зове Укрина! Тим именом повезује се широки и међусобно веома удаљени простор једне, свакако *исте* цивилизације и културе у чије постојање очито не би требало сумњати, јер једну такву појаву напросто ни на који други начин не би било могуће објаснити. Оно што није сачувано ни у писаном облику, ни у споменицима материјалне културе, ни у сјећањима толиких генерација, упамћено је у језику! Кад бисмо још знали шта је, заправо, та ријеч на том тада тако раширеном језику значила, много више бисмо могли знати и о дубљим слојевима културе на којима почива наша цивилизација.

На ширем простору на коме је смјештен Детлак, али и у самом Детлаку, постоје јасни знакови који потвр-

[29] Освећење цркве, храма посвећеног св. пророку Илији, извршио је митрополит Василије (Поповић) 2. августа 1913. године.

ћују извјесне облике организованог живота и у ранијим периодима, али поузданије податке о томе имамо тек од средњег вијека и доласка Турака. Цјелокупно подручје данашње општине Дервента „ушло је у састав средњовјековне босанске државе у 13. односно 14. в. у оквиру жупа Усоре на југу те Укринице и Глажа на сјеверу“. Након пада Босне под турску власт 1463. године „подручје сјеверне Босне а с њом и Дервенте остало је још шездесетак година у рукама мађарске државе односно бановина Јајачке и Сребреничке“. Послије сталног притиска и продора Турака на сјевер, након што је 1521. заузет Београд, а 1526. угарска војска поражена код Мохача, пао је 1536. и каструм Добор на Босни, „чиме је простор Дервенте ушао у турску државу“[30]. Цијели тај простор административно је припао доборској нахији. Даља офанзива Турака према сјеверу условила је да ово подручје има обиљежја војне крајине, па због тога у то вријеме на овом, ионако ријетко насељеном простору, није било могуће задржати стално становништво и обезбиједити организован и стабилан живот. Да би стабилизовала то подручје и осигурала кључне комуникације према сјеверу турска власт организовала је засељавање тих крајева покретним, сточарским влашким становништвом.

О томе постоје и поуздани турски документи, првенствено дефтери који представљају попис пореских обвезника. Први попис пореских обвезника доборске нахије, који, на жалост, није сачуван, био је већ 1540. године, четири године након што је то утврђење пало под турску власт. Други попис из 1570. године, доступан само уском кругу стручњака, још није објављен на нашем језику и

[30] Ахмед Омерхоџић, *Дервента и околина*, Географско друштво Босне и Херцеговине, Посебна издања, књига VI, Сарајево, 1981, стр. 17.

због тога га можемо користити само посредно, преко научних радова аутора који су га имали у рукама.

Управо у том попису, скупа са другим данас познатим насељима из ближе и даље околине први пут се спомиње и Детлак[31].

У сљедећем попису из 1604. године, који је доступан и најширој научној и културној јавности, можемо већ видјети и детаљније податке о становништву Детлака и околних ближих и даљих села и других насеобина с ове стране Укрине, и у долини Босне. Углавном су то она иста насеља из претходног пописа с тим што су унесене и промјене до којих је у међувремену дошло. По том новом попису доборска нахија тада има 51 насељено мјесто. Због опширности и чињенице да је овај попис објављен на нашем језику и лакше је доступан, нећемо их сва набрајати. Поменућемо само нека, која и данас постоје. Највеће село на овим просторима била је тада Сочаница која је имала 149 пописаних пореских обвезника (домаћинстава), укључујући и кнезову кућу. Село Буковица имало је 68, Фоча 66, Подновље 61, Лупљаница 48, Јакеш 27, Которско 25, Црнац 13 опорезованих јединица, итд. Детлак тада има 29 опорезованих јединица односно породица, а сусједни Рапћани, с друге стране ријеке Лупљанице, који се третирају као мезра, тј. нестално насеље (селиште) имају 13 обвезника пореза. Интересантно је да се на списку насеља, који није дат абецедним редосљедом, Детлак

[31] Према томе попису нахија Добор тада има двадесет насељених мјеста, десет чифлука и четитри мезре (селишта, стално ненасељена). Насељена мјеста су: Фоча, Которско, Сивчаница [Сочаница], Лупљаница, Детлак као заселак махале Лупљанице, Црнац [Црнча], заселак Лупљанице, Рабтај [Рапћани], мезра, Подновље, Новосел, Лешница – махала Подновља, Буковица - махала Подновље, Комаровац (Комарица), махала Подновље, Горња Гнојница, Бишња, Горња Укрина и Доња Укрина. Два посљедња села била су заправо језгро будућег насеља, тј. града Дервента.

налази на петом мјесту (након Фоче, Которског, Сочанице и Лупљанице) и да се именује као „Махала Детлак“, док на мјесту гдје се даје конкретан попис обвезника пише „село Детлак, припада Добору“.

В. Л. Арндт: Шумски радник из Мотајице

Као порески обвезници, тј. као становници Детлака у том попису из 1604. године помињу се сљедећа кућишта: Баштина Петра Јурићева, у посједу сина му Радоја; Баштина Петра Радичина, у властитом посједу; Баштина Николе Радованова, у посједу сина му Мартина; Баштина Павела, сина Ђурђева, у посједу Богдана Ђурђева; Баштина Живаља, сина Иванова; Баштина Стипана Стипанића, у посједу Остоје Николина; Баштина Николе, сина Радулова, у посједу Мартина Филипова; Баштина Радула, сина Милошева; Баштина Вујана Радинова, у посједу Видака Маркова, баштина Малине Миркова, у посједу Ивана; баштина Вуксана Радичина, у посједу Мартина Соланића; баштина Андрије Милутинова; баштина Шимуна, сина Радића, у властитом посједу; баштина Бране Мартинова, у властитом посједу; половина баштине Мартина Јаношова, у властитом посједу; Баштина Јакова, сина Матијашова, у посједу Илије Јаковљева; Баштина Миховила Соланића, у посједу Гргура Миховилова; Баштина Николе, сина Јованова, у посједу Радосава, сина Антолова; половина баштине Драгојла Иванова, баштина Михаила Ђурина, у посједу Вучића Милунова; Баштина Ђуре, сина Маркова; Баштина Ивана, сина Михојилова; баштина Петра, сина Иванова, сада у посједу Стојана Ђурашинова; Баштина Драгина Милутинова; Баштина Бране, сина Иванова; Баштина Остоје, сина Вилакова; баштина Михајла Божића. 27 кућа било је задужено са по 280, а двије по 140 акчи (половина баштине Мартина Јаношова, у властитом посједу, и половина баштине Драгојла Иванова).

Када говоримо о селу Детлак, у том периоду то вјероватно није само Доњи Детлак из нашег времена, него нешто шири простор између ријека Укрине и Лупљанице. О том ширем распростирању Детлака индиректно потврђује и податак да се међу пореским обвезницима Сочанице помињу и „земље Михајла Радасова и Вуксана Сајовића у наведеном селу, заједно са њивом Поље, у близини

села Детлак“[32]. По свему би могло да се ради о некој њиви у данашњем Горњем Детлаку, јер би се то тешко могло односити на земљу у Доњем Детлаку, пар (данашњих) села удаљену од Сочанице. При томе, међутим, не треба изгубити из вида да се Горњи Детлак изгледа доста рано почео издвајати као посебна географска и друштвена цјелина, што се види и по томе да је задуго био изван парохије у којој се налазио данашњи Доњи Детлак. Тако, на примјер, 1882. и 1883. године у тешањском протопрезвитерату срећемо посебну парохију коју чине само два села: Детлак и Дријен.[33] Године 1911. ова два села се већ налазе у дервентском презвитерату, али у парохији Осиња[34].

За наше разматрање овдје могао би бити интересантан податак да међу свим 1604. године набројаним селима постоји само једно потпуно етнички хомогено, и то је управо Детлак! То би могло имати везе и са манастиром. Због сталне рестрикције турских власти било је можда лакше и једноставније остваривати организованије и комплексније видове вјерског живота на простору на коме није било муслимана. Постоји и друга могућност: да се на мјестима гдје је постојао јачи и темељније заснован православни вјерски живот, сељаци нису исламизирали, ни муслимани радо насељавали.

У свим другим селима постоје бар два-три домаћинства која ремете јединствену етничку структуру. Иначе, опште је правило да су насеља у погледу вјерске при-

---

[32] *Опширни попис Босанског санџака из 1604. године*, св. I/1, Обрадио Адем Ханџић, Бошњачки институт Цирих – Одјел Сарајево; Оријентални институт у Сарајеву, Сарајево, 2000, стр. 359.

[33] *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1882*, Сарајево, 1882, стр. 25; *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1883*, Сарајево, 1883, стр. 38.

[34] *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911,* Бањалука 1912.

падности доста измијешана, а у појединим случајевима, гдје се као посједници једног те истог имања („баштине“) помињу и хришћани и муслимани, уочљиви су јасни трагови исламизације. Иначе у читавој доборској нахији по овом попису има укупно 1.026 домаћинстава од чега су 48,25 били муслимани, а 51, 75% хришћани. Цијела нахија „је била насељена власима“[35]. То је, као што је познато, било покретно сточарско становништво коме је разрезивана посебна врста пореза (филурија). Тој врсти пореза је „подлијегало оно становништво чије је основно занимање сточарство, али под условом да су стално и љети и зими уз своја стада“[36]. Управо по износу пореза за свако такво појединачно домаћинство прецизно се може утврдити и структура становништва на појединим подручјима. Тако је сасвим извјесно да је иста врста, влашког сточарског живља насељавала већи дио доборске нахије, па самим тиме и поменутих села, укључујући и Детлак. „Што се тиче конфесионалне припадности влаха, видљиво је да су они у овом (босанском, С. Т.) санџаку у већини православне вјероисповијести“[37]. Из свега овог није тешко извући закључак да је у вријеме овог пописа у Детлаку живјело покретно, влашко, сточарско становништво искључиво православне вјере. Кад кажемо покретно становништво, то не значи становништво које је перманентно, из дана у дан, било у покрету, него становништво које се још није било стално и трајно устабилило и настанило на једном мјесту, што не значи да на одређеним локацијама није остајало и по неколико десетина година.

[35] Ахмед Аличић, „*Увод*“, *Опширни попис Босанског санџака из 1604. године*, св. I/1, стр. XXXIV.

[36] Исто, стр. XXIX.

[37] Исто, стр. XXI.

2.

За нас је овдје посебно важно што у пореским књигама (дефтерима) имамо „податке да влашке скупине прати одређени број свећених лица – попова и да се они, у погледу плаћања пореза, третирају као и сва остала домаћинства, тј. уживају влашке баштине и нису ослобођени пореза. Према османлијским законима, она свећена лица која се мијешају са паством нису ослобођена пореза, док она лица која су унутар манастира и посвећени су само вјери не плаћају порезе, иако обрађују земљу уз манастире, као средство за издржавање“. У овом податку крије се одговор на питање зашто у попису из 1604. године, као господарску јединицу, нисмо нашли и манастир у Детлаку: зато што није био обавезан да плаћа порез, наравно ако је постојао. Временски распон од 1604. године, када се попис врши, и 1628, када се у Детлаку пише поменута „књижица“ – „молитавник“, није тако велики и није вјероватно да би се у погледу факата у том распону нешто битно могло промијенити. Истина, управо у том временском периоду, 1614. године, на чело Пећке патријаршије и за српског поглавара изабран је, као што је речено, патријарх Пајсије, у чије вријеме, због компромисних односа с Турцима, долази до живље вјерске активности у оквиру које су подизани и нови вјерски објекти, па је могуће да је баш и у том кратком временском распону нека богомоља никла и у Детлаку. На другој страни, то је могло бити и нешто раније, јер су управо у вријеме када су власи сточари насељавали ове просторе „у Босни подигнути православни манастири којих ту раније није било. Ти манастири су, између осталих, Папраћа, Тамна, Ломница, Озрен, Возућа, Гостовић, Мошћаница, Залужани и Рмањ“[38]. А то је, као што је напријед речено, било послије пада Добора

[38] Исто, стр. XXXI.

1536. године, када су ови простори дошли у турске руке. Да је било таквих периода када су постојале повољније околности за обнову и градњу цркава и манастира, свједочи и митрополит Сава Косановић у напријед поменутом раду објављеном у *Источнику* 1898. године: „У XVI вијеку, при патријарху Макарију, кад у Цариграду бијаше његов брат велики везир Мехмед Соколовић, а у Босни везир његов синовац Мустафа, тада су се обновиле многе цркве и манастири по српским предјелима у турској царевини. Могућно је, да су на неким мјестима и нове подигнуте“[39].

У свјетлу овог податка посебно треба скренути пажњу на то да се међу поменутим манастирима помиње и манастир Возућа, јер евентуална поменута монашка комуникација на релацији Возућа – Детлак, указује на исте околности у којима су, могуће, на оба мјеста у приближно исто вријеме постојале сличне богомоље које су у вршењу своје функције, укључујући и манастирску, међусобно сарађивале. Ако говоримо о турском времену (о ономе прије тога нема поузданих података), онда и интензивније насељавање ових крајева, а затим и нешто јачи вјерски живот из кога би се могао породити један такав евхологион какав је написан у Детлаку, можемо смјестити у временски распон од 1536. до 1628. године. То је и период у коме је овдје евентуално могло бити формирано језгро монашког живота, с тим што то очито није могло бити ни првих година, па чак ни првих деценија након што су падом Добора 1536. године ови крајеви дошли под турску управу.

Не треба, наравно, искључити ни претпоставку да је ту могао постојати манастир и прије доласка турске власти, у вријеме када су ови крајеви били у саставу средњовјековне босанске државе (13–14 вијек) или под угар-

[39] „Преглед биљежака или извора...“, *Источник*, 1898, бр. 1, стр. 11.

ском влашћу у периоду од 1463. године када је пала Босна до 1536, када су Турци освојили Добор. Међутим, у корист такве претпоставке тешко би било навести колико-толико прихватљив разлог.

Било би посебно интересантно извршити анализу становништва Детлака по узорку пореских обвезника из 1604. године. Осим власничких односа по основу којих се разрезује пореска обавеза, ту се дају и имена носилаца пореске обавезе, гдје се умјесто презимена идентификација најчешће врши властитим именом и именом оца. Уочљиво је да постоји доста имена која можемо срести у натписима на средњовјековним босанским споменицама, најчешће на стећцима. То није без значаја и због тога што се и име свештеника (Милеш) који је наложио преписивање евхологиона из 1628. године, може сматрати репрезентативним именом тога амбијента. С обзиром на разлику од 14 година, колико је прошло од пописа пореских обвезника 1604. године до настанка молитвеника, слободно се може претпоставити да су паству презвитера Милеша и његове духовне сабраће у великом броју чинили управо они исти турски порески обвезници које срећемо у попису из 1604. године.

Уколико се ослонимо на податак да су са покретним сточарским становништвом често путовали и њихови свештеници, онда би се могло претпоставити да су се тадашњи становници Детлака и поменути духовници, заправо, на том мјесту задесили у једном временском периоду који је био довољно дуг да се организација живота стабилизује до мјере која подразумијева и уредан, добро осмишљен вјерски живот укључујући и оне његове аспекте и функције које се вежу за манастире. Реалности такве ситуације доприноси и претпоставка о бројности становништва које је у том тренутку могло бити концентрисано на том мјесту. У попису се помиње тридесетак домаћин-

става са пореским обавезама која су очито распоређена на знатно ширем простору од оног који данас покрива Доњи Детлак. Тешко је рећи по колико је чељади могло имати просјечно домаћинство, али је, с обзиром на организацију тог модела друштва, веома вјероватно да се радило о многочланим породицама. Тај тип друштва опстао је на овим просторима вијековима, па се ни број чланова појединачних домаћинстава није много мијењао. Тек је практично у другој половини 20. вијека осјетљиво почео да пада број чланова једне породице и као такав се устаљује тако да су данас најчешће породице са по двоје дјеце. У једном попису из 1906. године, када је у Детлаку било четрдесетак домаћинстава, видљиво је да у једном домаћинству живи просјечно између 13 и 14 чланова, понекад и са различитим презименом.

Ако је, с обзиром на поменути исти модел друштва, слично било и много раније, у вријеме пописа из 1604. године и у вријеме настанка евхологиона из 1628. године, то би значило да су и бројност вјерника, и њихова економска моћ реално могли омогућити сложенији и стабилнији вид организовања вјерског живота који подразумијева и манастирску функцију. При томе се, наравно, као економско залеђе и људски ресурси за тако нешто не подразумијева само простор који је био покривен именом Детлак, него и знатно шире подручје које је гравитирало једном таквом центру. То ћемо, уосталом, видјети и много касније када Детлак срећемо као средиште једне парохије у којој се налази неколико села западно од Дервенте.

По свему се чини да је континуитет организованог вјерског и културног живота на знатно ширем подручју Посавине, па и у насељеним мјестима и селима као што је Детлак, имао двије фазе које су биле условљене општим историјским и политичким околностима. У првој фази те околности односиле су се првенствено на повољнији положај Српске православне цркве у турској царевини на-

кон обнављања Пећке патријаршије, а у другој на турска освајања и продор у Европу преко Саве и Дунава која су изазивала снажне миграције становништва на граничном подручју између земаља и крајева под турском и аустроугарском влашћу. У тим околностима, негдје крајем 16. и у првој половини 17. вијека, очито је створена концентрација покретног сточарског становништва на ширем подручју средње Посавине која је захтијевала и такве облике организованог вјерског и духовног живота који се, између осталог, исказују и функцијом манастира.

Послије тога дошло је, изгледа, до осеке те активности због новог таласа миграције становништва на овом граничном подручју, условљеног поразом Турака у ратовима против Аустрије и њиховог повлачења из Угарске, Славоније и Далмације, а касније и из Србије у Босну. Посебно велике промјене у помјерању становништва дешавају се крајем 17, током 18. и почетком 19. вијека. Умногоме испражњено и расељено ово подручје постепено се насељава новим становништвом и повратницима, који су „примамљени обећањима спахија, којима је требала радна снага за обрађивање земље“[40]. Када су у питању Детлак и оближња села, ново становништво изгледа највише долази из „Вр'овине“, тј. из брдских крајева са подручја од Теслића према Бањој Луци, и оно чини основу становништва које и данас ту живи. „На тим местима су зимовали сточари из разних планинских крајева јужно од Саве, и они су се у великом броју овде насељавали; велики број родова зна да су им преци пре насељавања долазили ту као сточари на презиму. За насељавање дервентске нахије био је од особита значаја долазак сточара из Врховине, особито из Имљана. Док су они настојали да дођу до бољих услова за живот него што су им пружали њихови планински крајеви, на другој страни и муслимански вла-

[40] Омерхоџић, Исто, стр. 21.

сници земљишта, аге и бегови, сами су доводили и примамљивали досељенике, приликом чега су један од другога преотимали чифчије“[41]. Сељаци који су ту живјели као кметови понекад су били предмет трговине, поклона и размјена између појединих беговских породица. Тако су, на примјер, кметовска селишта из Детлака која су била у посједу беговске породице Османбеговићи из Дервенте као мираз била дата Мехмед-бегу Градашчевићу из Градачца[42]. Постепено су се ти кметови сами (откупом земље) ослобађају кметовског статуса, а тек аграрном реформом послије Првог свјетског рата постају власници земље на којој су се налазили.

[41] Миленко С. Филиповић, *Прилози етнолошком познавању североисточне Босне*, АНУБиХ, Грађа. Књига XVI, Одјељење друштвених наука, књига 12, Сарајево, 1969, стр. 67.

[42] За Мехмед-бега Градашчевића била је удата Шаћира-ханума Османбеговић (Хуснија Камберовић, *Беговски земљишни посједи у Босни и Херцеговини од 1870. до 1918*, Научноистраживачки институт „Ибн Сина“, Сарајево, 2005, стр. 195.

назад САДРЖАЈ

IV

О КУЛТУРНОЈ ПРОШЛОСТИ ДЕТЛАКА

1.

На читавом овом простору некада је, као што је познато, било Панонско море. О томе свједоче чести, готово свакодневни у камену утиснути фосилизирани облици морске флоре и фауне. Игром случаја баш је у Доњем Детлаку прије тридесетак година, ископана једна огромна кост која је идентификована као пршљен кита[43].

Континуитет урбаног, цивилизацијског и културног живота у Детлаку можемо пратити и касније. То потврђује и најновије, управо завршено археолошко ископавање на локацији Умка поред старог тока Укрине, које је подузето у априлу 2007. године. Неочекивано и супротно почетном циљу ради кога је ископавање подузето (претпоставке да се ту налазе темељи манастира) на овом мјесту откривени су много старији трагови културе људског живљења.

Према извјештају мр Милана Ђурђевића, који је руководио ископавањима на том локалитету, већ „након скидања првог откопног слоја појављују се уломци керамике који се датују у средње бронзано доба (1400–1200

[43] Овај догађај десио се приликом копања бунара у дворишту домаћина Алексе Глишића, на граници између Д. Детлака и Календероваца и забиљежен је у тадашњој локалној штампи (*Дервентски лист*).

година прије Христа). Нарочито је интересантан уломак керамике са апликацијом која је карактеристична за културу Барице – Грећани, названу по два најзначајнија налазишта ове културе“ [44]. У току даљег копања „наишло се на гроб спаљеног покојника сахрањеног у керамичку урну са дном окренутим на горе“, што је такође „карактеристика културе Барице – Грећани“. Уз тај гроб се налази „још један гроб истих карактеристика“, а „даљим истраживањем откривен је још један гроб“.

Гробови 1 и 2
(раздаљина од крајње лијеве до десне тачке је 65 цм)

[44] *Доњи Детлак. Извјештај са пробног археолошког истраживања*. Завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, број 613, од 10. 04. 2007, стр. 3.

Мишљење о археолошкој локацији Умка истраживачка екипа Завода изнијела је у два извјештаја које у цјелини доносимо у прилогу на крају књиге.

Гроб број 3

2.

Постоје, међутим, и много уочљивији докази богате културне прошлости Детлака. Потврду за то налазимо у једном импресивном археолошком налазишту које је, заправо, природни, саставни дио читавог урбаног ансамбла на узвишењу приближно подједнако удаљеном од Укрине са западне, Лупљанице са источне, ушћа Лупљанице у Укрину са сјеверне и почетка села са јужне стране. То налазиште у народу и у литератури познато је под именом „Амбарине“, а тај назив доста прецизно упућује и на карактер и сврху објеката о којима је ријеч.

Ни данас, а ни прије више од једног вијека мјесно становништво о овим објектима није готово ништа посебно знало[45]. Пошто нема никаквих предања везаних за ово

[45] И оно што је у новије вријеме локално становништво о амбаринама причало чини се као накнадна и уопштена свијест о томе

мјесто, значи да су од стране данашњег становништва амбарине ту затечене и у затеченом стању, без функције и употребе, остале све до данашњег дана. Њихово у народу познато име амбарине, преузела је и стручна литература, и по свему одговара намјени којој су морале служити.

Аутор ове књиге пред отвором једне амбарине

Ријеч амбар перзијског је поријекла и њено основно значење је: „дрвена зграда за зрнасту храну, житарица,

чему би заправо нешто тако могло служити: „Народно предање вели да су ове амбарине служиле за чување хране у вријеме гладних година, док неки насупрот овог тврде, да су се у њему чувале разне драгоцјености у стара критична времена“ (*II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912, стр. 134).

силос“[46]. У Детлаку и свим околним селима све до најновијег времена постоје три врсте доста строго функционално одвојених дрвених зградица које су доскора (негдје и данас) искључиво служиле као спремишта: амбар (за житарице, првенствено пшеницу, раж и зоб), мљечар (за млијеко и млијечне производе) и кијер (за одјећу, понекад и за спавање млађе чељади). Основна дефиниција појма амбар и његов облик и карактер у Детлаку и околним селима, дакле, именује омању на грубо обрађеном камену изнад земље издигнуту дрвену зграду која је због своје такве конструкције погодна за провјетравање, сушење и трајније одржавање житарица.

У случају амбарина о којима је овдје ријеч чека нас велико изненађење. То нису надземне, дрвене зградице, него подземне, у камен правилно, окомито, у облику ћупа уклесане усправне јаме! То не искључује намјену садржану у њиховом имену, али озбиљно отвара питање када су настале и када су такво име добиле. Очито је да се ради о турцизму, што значи да им је име које и данас носе морало бити дато у доба турске владавине, најраније крајем 15, а највјероватније током 16. вијека[47]. На другој страни, то не значи да су у то вријеме и прављене! На то, прво, упућује потпуна дисхармонија између онога шта на перзијском и турском тај појам значи и како у пракси изгледа с једне, и на што личе детловачке у камен усправно уклесане амбарине, с друге стране. Осим тога, број, распоред и начин обликовања амбарина свједочи о сасвим осмишљеном и веома добро изведеном урбанистичком подухвату који подразумијева дуже и организованије бо-

[46] Абдулах Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Свјетлост, Сарајево, 1973, стр. 92.

[47] Босна је, као што знамо, коначно пала 1463, али је Добор, чијој нахији је у почетку турске власти Детлак припадао, освојен знатно касније, 1536. године.

равке одређене развијеније људске заједнице на истом мјесту. Ни у једном периоду турске владавине, међутим, на тој локацији се не помиње никаква утврда, постаја или било каква друга посебна настамба којој би таква спремишта била потребна. На другој страни, такав облик урбанизације и грађевинарства у средњовјековној босанској култури такође је непознат[48].

Детловачке амбарине могле би, заправо, бити траг неког далеког, ишчезлог и незапамћеног времена и доста

Отвор једне амбарине

[48] Чињеница да таквих објеката, у мањем броју и слабије сачуваних, има и на другим мјестима, на примјер у Лупљаници, не иде у прилог средњовјековне архитектуре, него је прије потврда да се ради о једној старијој култури која се идентификује на више мјеста, при чему се локација у Детлаку може сматрати репрезентативном у сваком погледу.

развијене културе неке људске заједнице која је на том мјесту имала значајно станиште. Чини се да на то, макар и индиректно, упућује и досадашња наука. Зато ћемо се у даљем представљању овог археолошког локалитета послужити једним, засад и јединим, темељним научним извјештајем о ископавању на овом мјесту, извршеном још прије више од сто година, а које, што је посебно интересантно, до данашњег дана уопште није било познато ни локалном становништву ни широј културној јавности.

Ради се о ископавању које је 1892. године извршила екипа Земаљског музеја из Сарајева коју је очито предводио Коста Херман, владин савјетник, директор Музеја и уредник *Гласника Земаљског музеја*. С обзиром на значај, ауторитет и утицај Музеја и Косте Хермана, ово ископавање је за то вријеме испуњавало све потребне научне и стручне претпоставке о чему свједочи и темељан извјештај поднесен у *Гласнику* 1892. године. На „те необичне јаме“ дирекцији Земаљског музеја пажњу је скренуо локални „геометар за евиденцију, Р. Миачински“, а ускоро потом уредник *Гласника*, тј. Херман, заједно са „рударским сатником В. Радимским“, отпутовао је из Сарајева у Дервенту, „откуд су се у друштву господина котарског управитеља, владиног тајника витеза Стефановског и реченог геометра упутили к Хамбаринама на Детлак, да их виде и испитају“[49].

Претраживањем околног терена пронађена су 23 у камен укопана ћупа. Неки су били сасвим празни, а неки потпуно затрпани. Према причама мјештана амбарине раније нису претраживане, али истраживачки тим сматра да „то није вјероватно, пошто је више њих готово до дна очишћено“. Попуно је претражено 15 амбарина, али у њима није нађено „ништа, осим земље и још кости од угинулих

[49] „Хамбарине код Детлака“ (приопћује уредништво), *Гласник Земаљског музеја*, 1892, стр. 243.

животиња, већином глодаваца, и то од врста, које и сада живе“[50]. У опису претражених амбарина каже се да су усјечене „у посве сухом и меком морском терцијарном пјешчењаку, у коме се често виђају окамине разних врста пекта (љуштура) и *echinus* (риба). При горњем улазу виде се у појединих јама усјечени жлијебови који су очевидно служили за то, да се у њих уметне плоча, којом се је затварала јама“. Уочава се да је унутрашња „површина у свих јама лијепо углађена, а кад се помно проматра, јасно се разбирају трагови длијета“[51].

Прецизно је извршен и описан и премјер свих откопаних ћупова: „Дубљина им, измјерена од површине земље до дна, варира између 1,50 и 2,80 м, премјер на најширем, избоченом мјесту износи 1,00 до 1,80 м. Зјала која имају облик грлића, имају премјер од 45 до 60 цм, те по томе није мучно силазити у те јаме. У неким од тих јама виђају се ондје, гдје је избочина најпространија, мале округле јамице од 2 цм у премјеру а 3-6 цм дебљине, које су нанизане уоколо јаме“[52].

Преосталих осам јама нису откопаване и истраживане ни до данашњег дана.

Мада на основу претражених амбарина чланови истраживачког тима нису „могли пресудити доба њихова постања“, из наведених аналогних до тада познатих примјера оваквих подземних објеката (у Угарској, Славонији, Доњој Аустрији, Моравској, Чешкој) и литературе о њима из најстаријих времена (Витрув, Ксенофон, Страбо, Тацит, Плиније) дало би се закључити да се ради о доста старим налазиштима која би се могла „свакојако само прибројити спремиштима за живеж, које им се у народа сачувало из древног доба“. Засад једина иоле поуздана,

[50] Исто, стр. 244.
[51] Исто, стр. 243.
[52] Исто, 243-244.

званична научна оцјена овог археолошког локалитета може се наћи у Археолошком лексикону БиХ (Сарајево, 1988): „04.56 Хамбарине, Доњи Детлак. Касноантички гранариј. На слободном простору при страни бријега усјечена су у меки морски пјешчењак 23 удубљења у облику амфора чији се горњи руб налази при самој површини. Дубина им се креће око 200 до 250 цм, промјер врата око 60, трбуха од 120 до 180 цм. Налазиште је према неким елементима датирано у доба сеобе народа“.

То значи да би се могло радити о спремиштима која су прављена негдје у 5–6 вијеку нове ере, дакле отприлике прије 1500 година.

По бројности, распореду, те начину и квалитету израде детловачке амбарине заслужују да буду анализиране првенствено са господарског аспекта, тј. са аспекта употребне вриједности, али и са градитељског и естетског становишта. Што се тиче њихове намјене, сигурно је да су ти камени ћупови првенствено служили као спремишта, али то не мора значити да су у свим периодима њиховог евентуалног кориштења употребљавани на исти начин и за исте сврхе за које су прављени. Међутим, за коју год сврху да су грађени, она је морала имати помоћни карактер у односу на неку јасно дефинисану респективну дјелатност којом су се бавили они који су их градили: тако велики спремишни простор није био потребан мањој групи међусобно слабо и лабаво повезаних људи, него једном већем, чврстом колективу чија је дјелатност такође морала имати елементе унапријед дефинисаног заједничког циља. Ако би се, на примјер, „кубицирао“ (претворио у кубне метре) цјелокупан спремишни простор којим располажу сви ови камени ћупови, очито је да бисмо добили складиште великог капацитета које, с обзиром на та-

дашњу технологију узгајања житарица, на примјер, не би било тако лако испунити[53].

При томе треба имати на уму да су та спремишта очито имала сезонски карактер и да су у њима чуване првенствено резерве које се употребљавају само у једном ограниченом дијелу године кад није било намирница које су свакодневно током цијеле године произвођене, сабиране или узгајане и истовремено трошене, као што су сточни производи (млијеко, сир, свјеже месо), живина, риба, уловљене дивље животиње, поврће, воће, мед, итд. Због тога је толика количина ушчуваних намирница могла подмирити знатно већи број људи него што нам то изгледа данас, када је спремишни простор потребан за све што се конзумира у току једног дана. То такође сугерише да су амбарине прављене за већи људски колектив.

С тим у вези реално је претпоставити да је и намјера с којом су ћупови укопавани у камен такођер морала имати трајан карактер. Јер, тешко је очекивати да би неко подузимао један тако обиман и тежак градитељски подухват уколико није рачунао на његову дуготрајну употребу. Да би се тако нешто направило, била је потребна значајна производна моћ и добра организација оних који су се подузели тога посла, која подразумијева претходно уочавање и сагледавање сврхе и неопходности једног оваквог објекта, потом прецизно планирање најбољег начина како ће се дата сврха задовољити, и на крају тешко и компликовано осмишљавање и извођење градитељских радова. При томе је очито морало постојати извјесно искуство

[53] За оне који размишљају у категоријама данашњих прихода по једном хектару требало би можда подсјетити се да је практично све до шездесетих година двадесетог вијека, због недостатка пољопривредних машина, слабих агротехничких мјера и неквалитетног сјеменског материјала, приход био и четири-пет пута мањи него данас.

грађења управо оваквих објеката са становишта климатских услова (вода, влага и сл.), материјала у коме се гради, мимикрије, ризика од напада глодаваца и других штеточина, и сл.).

Уз све тешкоће које изазива опредјељење да се гради (укопава) окомито у камену, колико год се радило о врсти релативно лакој за обраду, не треба потцјењивати ни тешкоће које је морао изазвати и изабрани облик укопаних спремишних јама. То су тешкоће које се не тичу меркантилних карактеристика замишљених објеката – чак су и у супротности са њима. То што су амбарине обликоване тако да су при врху сужене у облику грлића објашњавамо потребом да их је лакше затворити и маскирати адекватним поклопцем. Међутим, веома је тешко схватити зашто су грађене у облику ћупа, тј. зашто су на исти начин сужене и при дну. Тим прије, што би их много лакше било укопавати равно, у облику бунара, и што би на тај начин спремишни простор био значајно увећан. Овоме се придружује и податак да су све, заправо, рађене једнообразно, по истом моделу, што такође није било лако остварити и захтијевало је значајан градитељски напор и дисциплину. Чак и податак да све нису исте величине не би, изгледа, требало тумачити градитељском недосљедношћу, јер је могуће да се и ту ради о смишљеном плану у вези са сврхом сваке од њих, што је подразумијевало да поједине намирнице буду одвојене једне од других – спремишта за маст, мед, сир и сл. очито не треба да буде исте величине као она за житарице. Из свега, на крају, произилази да мотив тако правилног обликовања амбарина у облику ћупа очито морамо тражити у подручју естетске свијести.

Карта Детлака из 1892. године
са мјестом на коме се налазе Амбарине

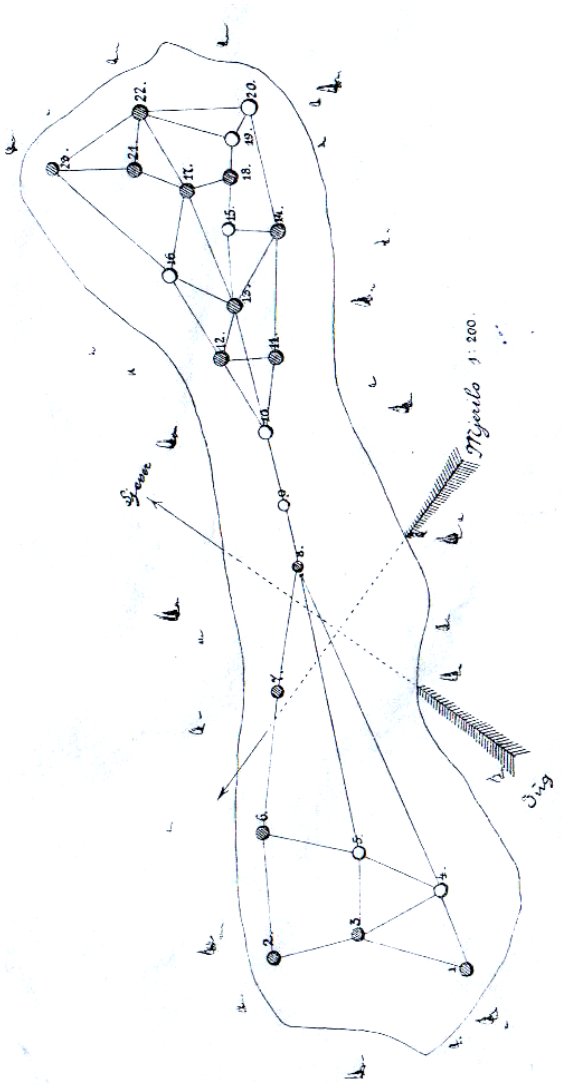

Распоред откопаних (црни кружићи) и неоткопаних амбарина (бијели кружићи) – цртеж на паусу и размјере: М. Миливојевић

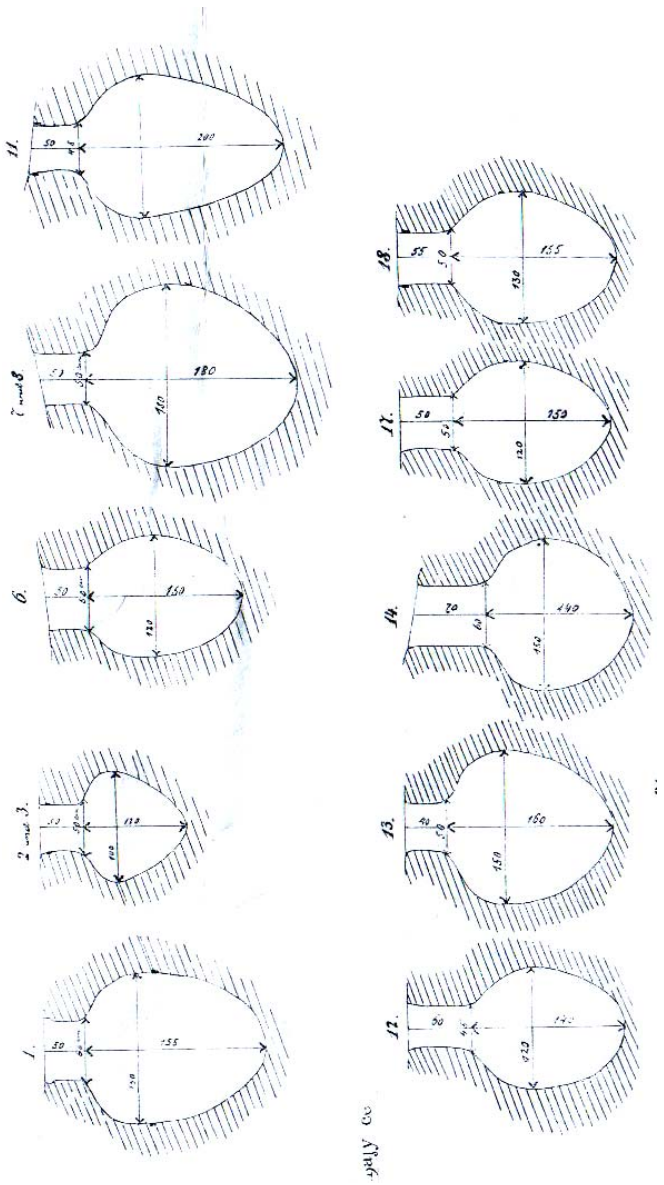

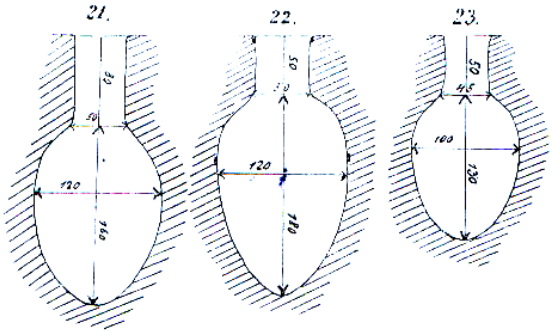

Димензије откопаних амбарина
– цртеж на паусу и размјере М. Миливојевић

Градитељско искуство, дисциплина, досљедност и култура обликовања оних који су правили амбарине, као што видимо, очито се не испољавају изоловано од видова једне шире, глобално утемељене естетске свијести коју срећемо код старих народа и цивилизација.

Облик ћупа саставни је дио те свијести и он се преноси кроз више цивилизацијских кругова и слојева све до данашњих дана. То свједочи да су градитељи амбарина имали не само доста јасну и стабилну естетску свијест о градитељству него и завидну, креативну и занатску способност да ту своју свијест реализују на врло комплексан начин и у најтежем материјалу какав је камен. Намјена и градитељске особености амбарина спојене су на веома складан и сврховит начин који свједочи да је на овом мјесту још давно постојао виши, завидан облик испољавања културе и цивилизације.

То је, наравно, било могуће само под претпоставком да је на том мјесту некада за дуже вријеме постојала нека организована настамба војничког, трговачког, господарског или неког другог карактера која је, могуће, након што се угасила, своје објекте „уступила“ неким другим људским колективима који су се овдје доселили касније.

Иако ни крајем 19. вијека, у вријеме када су откопане и археолошки обрађене, а ни раније докле год досеже њихово памћење, становници Детлака не могу потврдити да су амбарине биле употребљаване за неке корисне сврхе, није искључено да су оне могле бити кориштене и много касније од времена када су направљене. Како је локација на којој се налазе још од најранијих времена очито била средиште организованог живота људи који су ту живјели (и умирали) и периодично се смјењивали, могуће је да су предности таквих већ готових, из непознатих разлога напуштених објеката, адекватно умјели да користе и они који су се ту краће или дуже касније насељавали. Могуће је, чак, да су и покретна сточарска племена амбарине користила као неку врсту сабирних спремишта – трапова (данашњих фрижидера) за чување сточних производа, масти, сушеног меса, сира, воћа и поврћа, меда, житарица, и сл.), поготово у вријеме када су идући за пашњацима привремено мијењали боравиште, на које су се евентуално враћали преко зиме, и сл. Могли су их, чак, за исте сврхе, користити и монаси под претпоставком да су на том мјесту били савили своје духовно манастирско гнијездо за којим данас трагамо понукани Детловачким евхологионом.

Посебно је важно што је истраживачка екипа која је археолошки обрађивала ово налазиште детаљно картографски обрадила шире подручје Детлака и најнепосредију локацију на којој се амбарине налазе, те да је прецизно уцртала мјесто и међусобни распоред свих ћупова (23), издвојено обиљежавајући оне које није очистила и истражила (8), истовремено дајући тачне мјере свих оних које је археолошки успјела обрадити. Из назнаке да се амбарине налазе „једва 120 корака југозападно од црквице у гробљу на некој положитој чистини између шикарја“ сазнајемо за нас два веома битна податка. Податак да су амбари-

не тада биле на „чистини, између шикарја“[54] за нас данас представља извјесно изненађење, јер те чистине више уопште нема – поменуто шикарје освојило је читав тај простор и претворило се у шуму. То је важно због тога што су жиле великог дрвећа почеле озбиљно да разарају камене ћупове чиме је опстанак овог налазишта веома озбиљно угрожен.

Интересантно је да послије овог научног извјештаја имамо веома мало релевантних вијести о овом феномену. У једној биљешци коју је највјероватније направио поп Илија Инђић, који је тада био свештеник у Детловачкој парохији, уочавамо да ни послије археолошког откопавања из 1892. године још увијек не постоји потпуна спознаја о карактеру ових објеката, јер се сматра да су то „у земљи каменом зидане“, а не у камен уклесане рупе: „Од старина у овој парохији налазе се у Детлаку неке у земљи каменом зидане рупе, које народ зове 'амбаринама' Ове амбарине дубоке су око 2,5 метра, а широке у средини 1,5 метар, док је отвор односно улаз тако узак, да се и најмршавији човјек једва у њих спустити може“[55].

3.

Треба скренути пажњу и на конкретне археолошке ископине (предмети и накит) којима се на овом простору идентификују култура и обичаји средњег вијека. Тако је, на примјер, приликом градње нове куће угледног домаћина Блажана (Блаже) Дујаковића 1949. године откривено „неколико гробова са прилозима“. Ништа од тога није сачувано, али „по опису налазача, овде је било у питању неко рано средњовековно гробље, колико се то могло установити по једном коњаничком гробу“. С обзиром на то да

[54] Хамбарине код Детлака, стр. 243.

[55] *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912, стр. 133-134.

су у непосредној близини била три стећка, то упућује на „дуги континуитет укопног места“[56]. На овој локацији 1970. године (тада је то имање Блажановог сина Новака – Нове Дујаковића) извршено је систематско ископавање о коме је поднесен детаљни стручни извјештај. Према томе извјештају на томе мјесту тада су пронађени гробни остаци једне или више женских особа, те накит и украсни предмети (два сребрена и један златни прстен, посребрена дугмад, стаклене плочице, нож са украсном дршком). Стручњаци сматрају да се овај гроб „може датирати у другу половину XIV века“, и да тај налаз „представља ново обогаћење за културну историју северне Босне, а поготово слива реке Укрине“[57]. Према свједочењу Јована Дујаковића, најмлађег Блажановог сина, који данас живи у Дервенти, ту локацију су они у породици називали „џинско гробље“, што је један од назива за познати тип већих или мањих група надгробних споменика – некропола, у народу именованих као џиновско гробље, сватовско гробље, грчко гробље, итд. И данас на простору између Дујаковића куће[58] и пута Детлак – Календеровци има још један преостали овећи камен – стећак из средњег вијека релативно правилног облика, већим дијелом урастао у земљу[59].

---

[56] Предраг Вучковић, „Гробни налаз из Детлака код Дервенте“, *Чланци и грађа за културну историју Источне Босне*, X, Тузла 1973, стр. 69.

[57] Исто, стр. 70.

[58] Насљедник тог кућишта је Новаков (Новин) син (Блажанов унук) Боро Дујаковић, који то кућиште одржава живећи у Дервенти.

[59] У вези са овим налазиштем у научној литератури постоје извјесне непрецизности. Сви извори говоре о остацима средњовјековне некрополе од које је преостао само један надгробни камен, али другачије именују локацију и село гдје се тај камен налази. Миленко Филиповић каже да „на Кременику у насељу Календе-

Присуство ове врсте надгробних споменика, које није ријетко ни на другим мјестима у овом крају и у широј околини, потврђује и извјештај поменуте археолошке екипе која је у априлу 2007. године боравила у Детлаку: „На мјесту данашње цркве налази се неколико мраморова из 15. и 16. вијека“[60].

За нас је овдје посебно важно да и у детловачком гробљу, на југозападној страни од цркве, има сачуван један веома уочљив надгробни споменик који и обликом и врстом крста потпуно одудара од свих других надгробних споменика. Очито је да он „памти“ и неко сасвим другачије, неуобичајено искуство и обичаје од оних према којима су живјели остали житељи овог села. По мјесту гдје се налази он очито спада у најстарије споменике у гробљу, а по величини би се дало закључити да је испод њега сахрањен неки угледнији и значајнији представник друштвеног слоја коме је припадао. На споменику је с обје стране, по читавој површини његовог горњег дијела ис-

---

ровцима има Џиновско гробље“ и да су ту „некада била три, а сада је само још један надгробни камен (стећак?)“ (Миленко Филиповић, наведени рад, стр. 64). *У Археолошком лексикону БиХ*, Сарајево, 1988), овај локалитет такође се везује за Календеровце, именује се као „Џиновско гребље“ и третира као средњовјековна некропола: „На гребену дугачке косе, што благо пада према долини ријеке Укрине, налази се скупина стећака која је у посљедње вријеме уништавана тако да је преостао само један сандук, јако оштећен. Приликом дубоког орања овдје се наилази на гробове“. Прави назив локалитета ипак треба везати за село Детлак и за локацију која се зове Марковац, на начин како је то урадио Шефик Бешлагић: „На локалитету Марковац, на земљишту Блажа Дујаковића, покрај пута ка Календеровцима, налази се осамљен стећак у облику сандука, као остатак некрополе са неколико споменика“ (Шефик Бешлагић, *Стећци типолошко-топографски преглед*, Сарајево, 1971, стр. 132).

[60] *Доњи Детлак. Извјештај са пробног археолошког истраживања*, стр. 5.

клесан велики крст у облику знака Х, и то на једној страни испупчен, а на другој удубљен у камен. Такав споменик не срећемо ни на једном другом мјесту у гробљу, па је сасвим извјесно да је ту сахрањен неки странац по обичајима људске заједнице којој је припадао. Међу мјештанима Детлака може се чути да је то „грчки гроб". Наводно су Турци ухватили и убили неког Грка, хајдука, а сељаци га сахранили у ово гробље, и умјесто споменика са „правим" крстом ставили му један велики отесани камен са знаком Х [61]. На другој страни, може се чути прича да је ту сахрањен један поп, чак се помиње и његово име: Ковачевић[62].

Крст са овог споменика познат је под именом Андрејин крст и он у науци има неколико значења. Детаљнија истраживања шта је ова врста крста значила у свакодневном животу упућују на то да је он био симбол дома, заната и граничара[63]. У овом случају најприје би се могло радити о надгробном споменику неког граничара, по свој прилици истакнутијег члана неке сталне граничарске постаје, што је очито у вези са чињеницом да је у великом временском периоду граница овдје била нешто сјевернија од Саве.

---

[61] Ову предају забиљежио је Војислав Новић 23. марта 2006. године у породици Ђујић. Разговору су присуствовали Саво, Богдан, Игор и Јелена Ђујић и Боро Дујаковић (Видјети књигу Војислава Новића: *Детлак, село између двије ријеке*)

[62] Ову причу је, такође, забиљежио В. Новић 5. јуна 2007. године од Даринке Ковачевић. Она је то чула од свога оца Ристе 1928. године, на дан освећивања звона цркве, који је тада одвео дјецу до тога споменика и то им саопштио. „Свједоци" овог исказа Д. Ковачевић били су Петко и Босиљка Ковачевић и Перо Новић.

[63] „Auch im profanen Bereich weit verbreitet als Haus-, Gilden, und Grenc-zeichen" (Gerd Heinz – Mohr: *Lexikon der Symbole*. *Bilder und Zeichen der christlichen Kunst*, Eugen Diederichs Verlag, Düsseldorf, Koln, 1981, str. 166.

За нас је овај споменик, са укупним амбијентом у коме се налази, важан првенствено као гласник разноврсних историјских догађања и збивања која се не тичу само обичног свакодневног живота локалног, сточарског и пољопривредног становништва које је ту живјело. Он свједочи да смо овдје имали и другачије, више и сложеније облике људског организовања и рада који су очито у највећој мјери били сконцентрисани на ужем простору гдје се данас налазе црква и гробље.

Таквој врсти људске дјелатности примјерен је, наравно, и Детловачки евхологион. И за његов настанак је био потребан одређен амбијент у коме би подухват те врсте био могућ и сврсисходан.

Исти надгробни споменик
са издубљеним Андрејиним крстом, с једне,
а испупченим, с друге стране

В. Л. Арндт: На врелу

V

ПАРОХИЈА ДЕТЛАК

1.

Значај Детлака, који никада није спадао у већа села тога подручја, а то није ни данас[64], очитује се и у постојању парохије Детлак. У оваквом успутном и приручном истраживању није могуће прецизно утврдити када је та парохија тачно основана, али неки облици организованог вјерског живота ту очито постоје још одавно (Детловачки евхологион писан 1628. године то најбоље потврђује). Немамо, нажалост, података о томе како је вјерски живот текао у то далеко вријеме ни дуго времена послије тога. Тек у вријеме поп Јовичине буне 1834. године уз попа Јовицу из дервентске парохије на један специфичан начин зазива се и име „попа од Детлака“[65]. То би могло значити да је и тада постојала парохија Детлак, на чијем челу је био поп Јово Адамовић, али о томе нема поузданих

[64] Распростирање и развој села очито су били лимитирани његовим географским положајем између двије ријеке које су представљале природну границу са сусједним селима.

[65] Ради се о једној епској гусларској пјесми у којој највећи дио података одговара историјској истини, па стога и овај заслужује пуну пажњу. Ту се каже:

Па је вила главу окренула — Узмидере свога брата Симу,
па кликова попа од Детлака — позовите попа од Дервенте,
„О бога ти, Адамовић Јово! — свију ће вас погубити Турци.

(Симо Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, Никшић, 1990, стр. 820-829).

историјских доказа. На другој страни, имамо изворе који свједоче да до доласка попа Јовице ни у Дервенти није било парохије: „Поп Јовица је био родом из Босанске Крајине. Дошао је у Дервенту из Крајине као свештеник на неколико година пред буну. Дервента је до тада спадала у парохију мајевачких попова, а тада је поп Јовица добио Дервенту од попа Стевана Поповића из Мајевца. Поред тога је добио, још Лијешће и Полој код Брода“[66].

Од доласка Аустрије у Босну организација вјерског живота у овим крајевима може се пратити с више извјесности. Први поуздани, црквени извори говоре, међутим, да ни тада не постоји посебна детловачка парохија, што би могло значити да је није било ни раније или је у међувремену извршена нека реорганизација. Према тим изворима вјерски живот православног живља у Дервенти и околним селима непосредно по доласку Аустроугарске у Босну био је организован у двије парохије. Прву (Дервента – Парохија град са четири села) чине Дервента половина, те села Детљак, Календеровци, Равчани и Лупљеница Долња)[67]. Ова парохија има 178 домаћинстава и 1.163 парохијана. На челу јој је био поп Дамјан Поповић. Другу (Дервента – Парохија друга пола града са седам села) чине Дервента и села Дубочац, Алићи, Пјеваловац, Куљеновци, Осовци, Бишња, Лупљеница. Ова парохија има 123 домаћинства са 718 парохијана. На челу јој је био поп Илија Инђић[68]. Црква Успенија Пресвете Богородице

[66] К. К., „Три поповске буне“, *Развитак*, 1910, 5. и 6, стр. 159.

[67] Имена села овдје, а и даље у читавој књизи, дају се у оном облику како смо их нашли у овим изворима рачунајући да данашњи читалац лако може препознати о којима селима је ријеч.

[68] Када послије 1900. године дође до реорганизације и Детлак постане посебна самостална парохија, попа Илију Инђића једно вријеме срећемо и као врло успјешног администратора те парохије.

у Дервенти служила је и за једну и за другу парохију[69]. Устројство парохије којој припада Детлак није промијењено ни 1883, када она има 1319 парохијана[70], а ни у наредном периоду до 1886. године[71], с тим да је на њеном челу и даље Дамјан Поповић. У другој парохији је било неких мањих измјена (1883. године придодато јој је и село Кораће), а на њеном челу, након Илије Инђића, прво срећемо попа Јована Цвјетковића[72], а затим Васу Јунгића[73].

Од 1899. односно 1900. подијељена је велика „црквена област Архидијецезе дабробосанске у двије с размјерно једнаке црквене области, митрополије, наиме, у стару митрополију дабробосанску и нову у синтагматиону названу бањалучко и бихаћком“. Ова друга имала је 13 протопрезвитерата „налазећих се у опсегу политичких

---

[69] *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1882*, Сарајево, 1882, стр. 23.

[70] *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1883*, Сарајево, 1883, стр. 35.

[71] *Шематизам православне митрополије и архидијецезе Дабро-босанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево, 1886, стр. 52.

[72] Јован Цвјетковић, свештеник, рођен је у мјесту Кораће 15. фебруара 1859. године. Рукоположен је за ђакона и свештеника 4. и 5. јула 1881. године од митрополита Саве Косановића (Предраг Пузовић, *Српска православна епархија дабробосанска. Шематизам*, Духовна академија Св. Василија Острошког, Србиње (Фоча), 2004, стр. 507).

[73] Василије Јунгић, протојереј, рођен је Бањој Луци 8. јануара 1856. године. Рукоположен је за ђакона и свештеника 17. и 18. октобра 1872. године у Бањој Луци од Митрополита Пајсија. Службовао је на дервентској парохији и истовремено је био надзиратељ дервентског протопрезвитерата. Одликован је црвеним појасом 1886. године. Произведен за протојереја 17. септембра 1889. године у Срп. Мравици. Отишао у Србију (Пузовић, Исто, стр. 369).

окружја Бањалуке и Бихаћа“ [74], а међу њима је и дервентски протопрезвитерат који сада већ има 10 парохија. Међу њима је и парохија Детлак, која обухвата сљедећа села: Бишина, Живинице, Зеленике, Календеровци, Куљина, Лупјеница доња, Лупјеница горња, Модран, Осојци, Поље, Пољари, Равћани[75]. (Касније је дервентски протопрезвитерат арондацијом припао Зворничко-тузланској епархији, у којој се и данас налази).

2.

Откад постоје релевантни подаци о парохији којој је припадао Детлак, а која се касније и звала по имену овог села, њен први администратор био је Дамјан Поповић (рођен 1. 11. 1833, умро 18. 6. 1900). Он је очито оставио најдубљи траг у организовању парохијалног живота на овом подручју, посебно у Детлаку и другим селима западно од Дервенте. У доста обимном некрологу објављеном послије његове смрти налазимо податке да је имао само четири разреда тадашње основне школе, док је богату праксу црквеног богослужења стекао уз проту дервентског Јована Михајиловића[76]. Са малим прекидом од три

[74] *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912 (Предговор, стр. I).

[75] *Први шематизам православно српске митрополије бањалучко бихаћке за годину 1901, - сто година послије* - , Бања Лука 2001, стр. 130-131.

Према подацима које садржи *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911* (Бањалука 1912, стр. 133) десетак година касније парохија Детлак има 13 села: Детлак доњи (54 куће 465 душа), Живинице, Зеленика, Календеровци српски, Кулина, Лупјеница доња, Лупјеница горња, Осојци, Поље, Пољари, Равћани, Шушњари. Поменимо и податке из 1924. године када парохију Детлак чине села: „Бишња Доња и Горња, Живинице, Зеленике, Календеровци Српски и Турски, Кулина, Лупљаница Горња и Доња, Осојци, Пољари, Равћани и Шу-

године (1875–1878), када је због устанка у Босни био избјегао у Србију, гдје је за то вријеме опслуживао једну парохију, „није био никада премјештан, него је цијело вријеме, тј. 37 година свога свештеничког службовања боравио у дервентској и сусједној детловачкој парохији“, што значи да је ту дужност обављао од 1863. до 1900. године. За ђакона и презвитера рукоположен је 1863, а за протопрезвитера 1883. године, након чега је једно вријеме био и „дјејствителни протопрезвитер дервентског протопрезвитерата“[77]. Ту се наводи и податак да је поп Дамјан рођен у Детлаку мада међу данашњим становницима Доњег Детлака нема спомена о њему нити потврде за то. Међутим, у детловачком гробљу постоје два споменика који свједоче да је ту сахрањена његова ужа и шира породица[78]. На једном пише да ту „борави вјечни санак“ његова супруга Цвијета, рођена у Сочаници, која је умрла 18. марта 1870. године, а на другом налазимо податак да су ту сахрањени Дамјанова баба Василија, његов отац Стеван (1809–1869)

шњари“ [*Шематизма православне српске патријаршије по годинама*, Београд, 1924, (1/5)].

[76] Јово Михајловић, протојереј, рођен је у Брувну – Лика 12. јула 1825. године. Рукоположен је за ђакона и свештеника 1. и 2. октобра 1865. године у Приједору од митрополита Игњатија. Произведен је за протојереја 14. септембра 1867. године у Дервенти од митрополита Игњатија. Одликован је 1882. године Златним крстом Фрање Јосифа I за заслуге. Умро је 1895. године у Србији (Предраг Пузовић, наведено дјело, стр. 406).

[77] „Читуља. Дамјан Поповић“, *Источник*, *духовни лист за црквено-просвјетне потребе српско-православног народа у Босни и Херцеговини*, год. XIV, 1900, бр. 16, стр. 254-255; 31. августа.

[78] Ова два споменика, измјештена и усправљена ван првобитног мјеста на коме су били, на иницијативу и у организацији Војислава Новића, економисте из Дервенте рођеног у Детлаку, у љето 2006. године, у оквиру професије којом се бави у Дервенти, очистио је и на њима обновио напис Здравко Тодорић, такође поријеклом из Детлака.

и Стеванов брат, тј. Дамјанов стриц Димитрија који је био јереј, а о коме иначе немамо никаквих података. Споменик оцу Стевану на коме је уписао и остале чланове породице, а вјероватно и жени Цвијети Дамјан је подигао пред своју смрт 1899. године.

Парохијалне обавезе поп Дамјан је обављао из Дервенте, гдје је умро и уз велике почасти сахрањен у православном дервентском гробљу[79]. Имао је двије кћери[80] и једног сина, брата и више сестара, али о њима данас у Детлаку такође нема никаквог трага. Према попису становника и кућа у Доњем Детлаку из јула 1906. године који се налази у архиви парохије Календеровци којој данас припада Детлак, ни тада у Детлаку није било трагова породице попа Дамјана Поповића. То значи да она из ових или из оних разлога од друге половине 19. вијека на овом мјесту више не постоји.

Овдје посебно треба скренути пажњу на податак да је Дамјанов стриц Димитрија био јереј. Врло је вјероватно да је јереј Димитрија своје свештеничке дужности обављао управо у Детлаку и околини, јер у супротном сигурно не би био сахрањен на детловачком гробљу са осталим члановима своје породице. У које вријеме би то могло бити, можемо наговијестити из податка да је Дамјанов отац Стеван рођен 1809. године, а сасвим је реално да ни његов брат, тј. јереј Димитрија, није од њега био много ни млађи ни старији. У свјетлу податка који говори да у овој породици најмање у двије генерације срећемо по једно свештено лице (поп Дамјан и његов стриц Димитрија) мо-

[79] У оквиру својих истраживања прошлости Детлака његов гроб је пронашао Војислав Новић, а његовом заслугом Здравко Тодорић очистио је и напис освјежио и на Дамјановом надгробном споменику.

[80] Споменик на дервентском гробљу му је подигла кћерка Јованка Милошевић.

гло би се, можда, говорити и о поријеклу њиховог презимена: Поповићи.

Данашња црква у Детлаку подигнута 1913. године

Није нимало безазлен ни податак из поменуте епске пјесме којом се опјевава поп Јовичина буна из 1834. године у коме се као поп „од Детлака“ помиње Јово Адамовић. Све ово говори да трагове организованог парохијалног рада у Детлаку поуздано можемо идентификовати у првим деценијама 19. вијека, што нас све више уназад приближава времену када је овдје 1628. године писан и обновљен поменути евхологион.

Празнину која нас од тога времена дијели унеколико попуњава и податак да је на мјесту данашње цркве,

изграђене 1913. године, некад постојала мала капела односно ћелија која је очито служила за вјерске обреде и друге црквено-вјерске активности и у даљој прошлости[81]. Тај податак се поуздано потврђује у напријед већ поменутом тексту о Амбаринама из 1892. године. Међутим, сасвим је сигурно да је на том мјесту богослужбена активност постојала и много прије времена из кога потиче овај податак. Јер, из тога текста сазнајемо да „већ има око 200 година“ како се на том мјесту налази православно гробље „које се још и данас употребљује“[82]. Његово постојање подразумијева погребне вјерске обреде који очито не би били могући без неких других активности у вези са организацијом вјерског живота (тешко је замислити да би се обављао погребни обред за некога ко претходно није крштен, вјенчан, и сл.).

Имајући на уму да у парохији Сочаница Велика, на примјер, тада такође још немамо парохијалне цркве, али да имамо двије још неосвећене капеле, једну у Сочаници подигнуту 1885. и другу у Кладарима, подигнуту 1895. године, може се претпоставити да је нешто слично представљала и ова „црквица“ у Детлаку. Ако знамо да је сједиште пароха сочаничке парохије тада било у Сочаници Великој, реално је претпоставити да те капеле нису служиле

[81] Постојање такве „црквице“, истина, не налазимо у црквеним писаним изворима. Очекивали бисмо да тај податак прије свега нађемо у *Првом шематизму православне српске митрополије бањалучко бихаћке за годину 1901.* који се појавио само 8-9 година након информације о „црквици“ објављене у *Гласнику Земаљског музеја* 1892. године поводом амбарина. Тим прије што се у том *Шематизму* налазе подаци о сличним сакралним објектима у другим селима дервентског презвитерата. Највјероватније је у питању пропуст тадашње црквене статистике, јер претпоставка да је у периоду између 1892. и 1901. године та црквица нестала, није реална (видјети фусноту бр. 125. на стр. 108. ове књиге).

[82] Хамбарине код Детлака, стр. 243.

само за погребне обреде, него и за друге вјерске обреде и активности због којих је поп застално био настањен ту на лицу мјеста. Другачије није могло бити ни у Детлаку, неовисно о томе што је парох Дамјан Поповић боравио у Дервенти[83]. То не значи да на мјесту те црквице или у њеној непосредној близини раније није могао постојати и неки други сакрални објекат. Јер, мјесто гдје се она налазила и податак да православно гробље поред ње тада „већ има око 200 година“, скупа са напријед поменутим траговима прошлости на овом простору, упућују на то да је постојао извјестан континуитет активног и организованог вјерског живота на том мјесту уназад све до 1628. године када је писан Детловачки евхологион о коме говоримо. При томе је, наравно, јасно да је и тај евхологион могао настати само под условом да су ту још отприје постојале претпоставке за један тако сложен црквени, духовни и културни подухват, изражен вишом формом богослужбене активности.

Кад се све боље прорачуна и узме у обзир да се у гробљу налази неколико надгробних споменика из 15. и 16. вијека, онда су ту могли бити сахрањени чак и онај монах, Захарије Возуђанин, који је евхологион писао, као и презвитер Милеш по чијем налогу се та „књижица саписа и понови“. Наравно под условом да су у „селу Детлаку“, „на ријеци Укрини“ остали до краја живота.

[83] Уосталом, то потврђује и прича Милана Ђукића, рођеног 1916. године, коју је записао Војислав Новић 13. 4. 2006, по којој је ова дрвена црквица била активна и након што је 1913. године завршена данашња црква од камена и цигле. Налазила се западно од ње, на мјесту гдје је сада нова црквена кућа. „У њој смо се ми дјеца причешћивали, прича Милан. Вршио се и црквени обред. Држала се служба“.

3.

Међу подацима који се односе на детловачку парохију из тога времена, посебно је интересантан онај који гласи: „Матице црквене редовно се воде од 1886. године“[84], мада су, вјероватно спорадично, очито вођене и раније. За разлику од неких других парохија дервентског презвитерата, у детловачкој парохији тада нема ни парохијалне цркве, ни парохијског дома, ни црквене општине, нити српске основне и комуналне школе[85]. Сједиште администратора парохије од почетка је у Дервенти, гдје је остало практично све до шездесетих година двадесетог вијека, када прелази у Календеровце који су у међувремену постали званично административно-територијално средиште тога краја, па и парохије, а то су и данас[86].

---

[84] *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-бихаћке за годину 1901*, -*Сто година послије*-, Бања Лука, 2001, стр. 130.

[85] Постојала је, међутим, вјерска обука омладине, али је вршена у српској основној школи у Дервенти (*Источник*, XIII, 1899, бр. 6, стр. 92).

[86] Црква у Календеровцима изграђена је касније него у Детлаку. Из *Шематизма православне српске патријаршије по годинама* видимо да је 1924. године, док је званично средиште парохије још увијек у Детлаку, у Календеровцима и у Пољу постојала само капела, а дâ се закључити да је тако и у другим селима гдје није било „праве“ цркве). Та капела очито је подмиривала све богослужбене послове, јер се године 1911. спомиње као „Филијална црква у Календеровцима, дрвена, у трошном стању“ (*II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912, стр. 133). Тек 1936. године, за вријеме попа Бранка Ђаковића, изграђена је црква, храм светих цара Константина и Јелене (скромнија од парохијалне цркве у Детлаку из 1913), коју је 3. јуна те године осветио Нектарије (Круљ). Деведесетих година двадесетог вијека у Календеровцима је, заслугом попа Саве Тодоровића, подигнута нова, репрезентативна парохијална црква у стилу старих српских манастира. Године 1973. ова парохија добила је и

Послије смрти попа Дамјана Поповића 1900. године парохијске послове обавља Коста С. Поповић, надзиратељ дервентског презвитерата[87]. Већ 1902. године „додијељена је у администрацију парохија Детлак“[88] Јовану Стефковићу[89] који је за свештеника рукоположен 29. 9. 1902. године. У децембру 1905. године, према Извјештају епархијског црквеног суда у Бањалуци за 1905. и 1906. годину, донесена је одлука да се распише „стјечај“ за неколико упражњених парохија међу којима је и детловачка[90].

нову цркву, храм св. Ћирила и Методија у Дријену коју је 16. септембра те године осветио епископ Лонгин (Томић), те цркву Света Параскева Преподобна Мученица у Горњем Детлаку која је освећена 16. јула 2006. године.

[87] *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко-бихаћке за годину 1901*, -Сто година послије-, Бања Лука, 2001, стр. 131. Иначе, поп Коста С. Поповић рођен је у Зеници 1. октобра 1866. године. Завршио је Богословију у Рељеву. Послије завршене богословије био је учитељ у српској школи у Дервенти и Бугојну. Рукоположен је за ђакона 9. јуна 1891. године у Раковцу код Маглаја, а за свештеника 8. новембра исте године у Сарајеву од митрополита Ђорђа Николајевића. Постављен је за зеничког пароха. Одликован је црвеним појасом 18. априла 1898. године (Пузовић, наведени рад, стр. 445).

[88] *Источник,* год. XVI, 1902, бр. 20, стр. 1; од 31. октобра.

[89] Стефковић је остварио упадљиву каријеру у свештеничком позиву и на пословима црквене администрације. У августу 1917. године добио је канонички отпуст из бањалучко-бихаћке епархије и „примљен у свезу клира добробосанске епархије“ (*Вјесник. Званични орган српско-православних црквено-школских власти у Босни и Херцеговини*, 8/1918, 2, 23). Био је канцелиста при Епархијском црквеном суду у Сарајеву, затим парох „новоустројене парохије Рељево“ (*Вјесник*, 1918, 14, 217), а потом је „разрешен парохијске службе“ и постављен за сталног катихету. Одликован је црвеним појасом 1929. године. За протојереја је произведен 26. децембра 1930. године. Умро је у Београду 11. јула 1947. године у 72. години“ (Пузовић, наведени рад, стр. 482).

[90] *Источник*, год. XXI, 1907, бр. 10. и 11, стр. 246; од 15. јуна.

Потом се тај стјечај 1906. године у неколико наврата обнавља[91].

Стара црквена кућа
(послије Другог свјетског рата служила као школа)

У том периоду на парохијским пословима повремено срећемо и попа Илију Инђића, који је затим изабран за сталног администратора парохије у континуитету од 1906. до 1914. године. У његово вријеме је, према томе, изграђена и данашња парохијска црква у Детлаку 1913. године[92]. Прије тога, као што смо напријед видјели, још 1882. године срећемо га као администратора једне од двије дервентске парохије која је обухватала и села јужно и источно од Дервенте.

---

[91] *Источник*, год. II, 1906, 2, стр. 61; II, 1906, 3, стр. 94; II, 1906, бр. 4, стр. 119.

[92] Године 1911. налазимо податак да је у Детлаку „Црква парохијска у градњи“ (*II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912, стр. 133).

Према казивању Нове Симића прво крштено дијете у новој цркви био је Јован (Јово) Тутњевић, отац писца ове књиге.

Илија Инђић, рођен је 15. јула 1832. године у мјесту Милошевци. За ђакона је рукоположен 17. септембра, а за презвитера 25. септембра 1868. године, за синђела произведен 3. септембра 1882, а за протосинђела 15. августа 1894, док га је у архимандрита произвео митрополит Ђорђе Николајевић 6. децембра 1894. године. Одликован је црвеним појасом (1882) и набедреником (1897). Био је и учитељ комуналне основне школе у Жеравцу са 32 ученика[93]. Његово име везује се и за манастир Св. Арханђела у Моштаници, али он стварно није био члан братства тога манастира: „Илија Инђић, архимандрит и администратор детловачке парохије, причислен само овоме манастиру, али није никада у њему био“[94]. У мају 1898. постављен је за старјешину манастира Папраћа.

Од 1914. до 1921. године као администратор парохије Детлак среће се Томо Анђелић[95], а од 1921. Симо Петровић (рођ. 1878, рукоположен 1901), који је заслужан за изградњу прве школе у Календеровцима, завршене 1926. године.

Од 1934. до 1966. године ову парохију опслуживао је протојереј Бранко Ђаковић. Послије Дамјана Поповића, који је тај тешки и сложени посао још од турског времена обављао 37 година (1863 – 1900), поп Бранко Ђаковић је у дугој историји парохије на овом мјесту остао најдуже – 32 године, при чему су и један и други имали по један прекид у служби – поп Дамјан када је морао да избјегне у Србију због устанка у Босни 1875, а поп Бранко када је дола-

[93] *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911, Бањалука,* 1912, стр. 133.

[94] Исто, стр. 20. Видјети и: Пузовић, наведени рад, стр. 365-366.

[95] Податке о Томи Анђелићу у оквиру својих истраживања пронашао је и уступио ми их Војислав Новић. Он је забиљежио и казивање да је поп Томо Анђелић живио у Сивчевићима, гдје се и данас једна локација зове Томина кућа.

ском на власт усташког режима 1941. године био протјеран, такођер у Србију. Поп Бранко Ђаковић рођен је 23. фебруара 1908. године у Гламочу од оца Дане, општинског службеника у Гламочу и мајке Маре. Имао је три брата, а пошто је по традицији један од Ђаковића бирао свештенички позив, Бранко је након завршена четири разреда гимназије (1923) уписао и 1928. године завршио Богословију у Сарајеву. Рукоположен је за ђакона и свештеника 14. и 15. септембра 1929. године у Сарајеву од митрополита Петра (Зимоњића) и након тога постављен за администратора парохије босанскограховске. Причислен је клиру епархије Далматинске 1932. Након што је 1941. године протјеран у Србију, на дужност се поново враћа 1946. године. За плодан рад у Цркви произведен је у чин протојереја. Умро је 12. августа 1966. године у болници у Београду. Сахрањен је на Новом Гробљу у Београду. Опело је служио патријарх Српски Герман и епископ Моравички Сава уз саслужење 11 свештеника и једног ђакона[96].

Након што се у наредном краћем временском периоду измијенило неколико свештеника: Недељко Поповић, Михајло Јовић, Саво Јовић (рођен 1954, на овом мјесту од 1974), од осамдесетих година (прецизније од 14. 10. 1979) прошлог вијека па све до данас ову парохију опслужује поп Саво Тодоровић, рођен у селу Тобуту, општина Лопаре, који је по завршетку богословије у манастиру Крка практично читав свој свештенички стаж, дужи од четврт вијека, провео на овом мјесту. Након Дамјана Поповића и Бранка Ђаковића протојереј ставрофор Саво Тодоровић је трећи свештеник који је најдуже остао на тој дужности за које вријеме је постигао значајне резултате у обнови старих и изградњи нових храмова и других објеката за црквене потребе, као што су црква у Календеровци-

[96] Пузовић, наведени рад, стр. 356.

ма, Дријену, Горњем Детлаку, црквена кућа у Доњем Детлаку.

По величини, односно по броју душа, детловачка (касније календеровачка) парохија била је приближно исте величине као и остале парохије дервентског презвитерата, а њене границе су биле доста устаљене.

Нова црквена кућа у Детлаку

Сеоско клепетало на Укрини

VI

О МАНАСТИРУ У ДЕРВЕНТИ

За тему о којој расправљамо важан је и један податак о постојању манастира у Дервенти. Тај податак изнио је француски дипломатски чиновник, путописац Шомет де Фосе (Jean-Baptiste-Gabriel Amédée Chaumet Des Fossés, 1782–1841), који је 1807. и 1808. године био канцелиста, а 1910. пословођа француског конзулата у Травнику на челу кога је био Пјер Давид (обојицу срећемо као ликове у Андрићевом роману *Травничка хроника*).

У времену од 31. децембра 1807. до 27. јула 1808. године Дефосе је подузео једно седмомјесечно путовање по Босни. Резултат тога путовања био је рукопис за који се зна да је коначно редигован 1809. године. Постоје индиције да је тај рукопис прво био поднесен као ед-мемоар Наполеону, а да је тек касније под насловом *Voyage en Bosnie dans les années 1807. et 1808* (*Путовање по Босни у 1807. и 1808. години*) објављен у два издања, прво 1816, а друго 1822. године. Код нас та књига није била непозната, јер се доста често цитира у научним радовима о народном животу и обичајима у Босни (у Народној библиотеци Србије између два рата постојала су чак два примјерка те књиге), а као значајан извор, као што знамо, послужила је и Андрићу. У књизи Мидхата Шамића *Француски путници у Босни на прагу XIX стољећа и њихови утисци о њој* представљен је и овај путопис и ту се, заправо, и среће поменути податак о постојању манастира у Дервенти. Ту се, прво, каже да су у вријеме када Дефосе путује Босном,

дакле 1807/8. године, католици имали три самостана (Фојница, Крешево и Сутјеска), а „да је у Босни и Херцеговини било тада четрнаест манастира, од којих се дванаест налазило у Херцеговини, а само два у Босни (у Бањој Луци и у Дервенти)“[97].

Интересантно је да овај податак често некритички преузимају и дају му повјерење локални хроничари дервентске прошлости који, уосталом, и нису били у прилици да подузимају нека самостална истраживања, али да га практично нигдје не срећемо у студијама аутора који су се стручно и професионално бавили историјом Српске православне цркве и српских манастира. Указујући на овај податак Ахмет Омерхоџић, на примјер, у књизи *Дервента и околина*, том податку притврђује вјеродостојност и једном усменом породичном предајом о икони која је некад наводно припадала том манастиру: „Што се тиче манастира у Дервенти за њега се везује данас један сачуван документ – икона св. Николе из тог манастира, која се данас чува у новој православној цркви у Дервенти“. Према тој предаји Гавро Стјепановић из Дервенте дошао је „у сукоб са неким Турчином који је почео бацати иконе са зида у манастиру“, при чему је у томе кошкању Гавро убио Турчина, а потом, да би избјегао казну, побјегао „преко Дрине у Милошеву Србију. Манастир је том приликом запаљен“[98], а икону Св. Николе из манастира је преузела његова кћерка Јевра, која је потом и предају и икону пренијела на своју унуку Јокицу, која ју је, опет, касније уступила свештенику Нови Петровићу.

---

[97] Мидхат Шамић, *Француски путници у Босни на прагу XIX стољећа и њихови утисци о њој*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1966, стр. 256.

[98] Ахмет Омерхоџић, *Дервента и околина*, Сарајево, 1981, стр. 58.

Подаци о манастиру у Дервенти и повезаности манастира са усменом породичном предајом о икони Св. Николе из овог извора преносе се и у касније локалне публикације и чланке о прошлости овог града. У књизи *Дервента између два свјетска рата* Нецмудина Алагића поменута прича већ добија извјесне модификације, што је и иначе обиљежје усмених предаја. Мање је значајно да се код њега Гаврина кћерка не зове Јевра него Зора[99], а већу пажњу треба посветити ауторовој претпоставци да је православна „црква сграђена у XVI вијеку“, а да је „касније мјесто цркве брвнаре сграђена [је] зидана црква и то негдје послије 1458 године (?)“[100]. Из ове чини се ипак превише оптимистичке магловите ауторове претпоставке и о времену и о квалитету градње дервентске православне цркве, произилази да је она континуирано постојала неколико вијекова, док се ту негдје са стране појављује и манастир из кога је икона Светог Николе послије пожара пренесена у ту цркву.

Због превеликог ентузијазма у потрази за сопственим коријенима и потребе да се успостави континуитет богатог властитог културног идентитета, поменуте усмене предаје и на њима засноване претпоставке обогаћују се и новим модификацијама: у једној од њих наилазимо на податак да се у поменутој дервентској цркви, заправо, налазила „вриједна икона Светог Николе из детловачког манастира“[101], што нас оставља у дилеми о мјесту које у поменутој предаји има манастир у Дервенти. Послије овога ни-

[99] Ситне нијансе у разликама уочавамо и код Гавриног презимена (овдје није Стјепановић него Степановић), али и код Јеврине, тј. Зорине унуке (овдје није Јокица него Јока).

[100] Нецмудин Алагић, *Дервента између два свјетска рата*, Сарајево, 2001, стр. 43.

[101] Савко Пећић, „Рушевине које опомињу“, *Глас српски*, 29. и 30. јануара 2005, стр. 6.

је ни чудо што ћемо, опет, сада у једној виртуелној модификацији наше културне прошлости, срести и визуелни изглед манастира у Детлаку, па чак и сасвим прецизан податак да се ради о манастиру са именом Светог Николе[102].

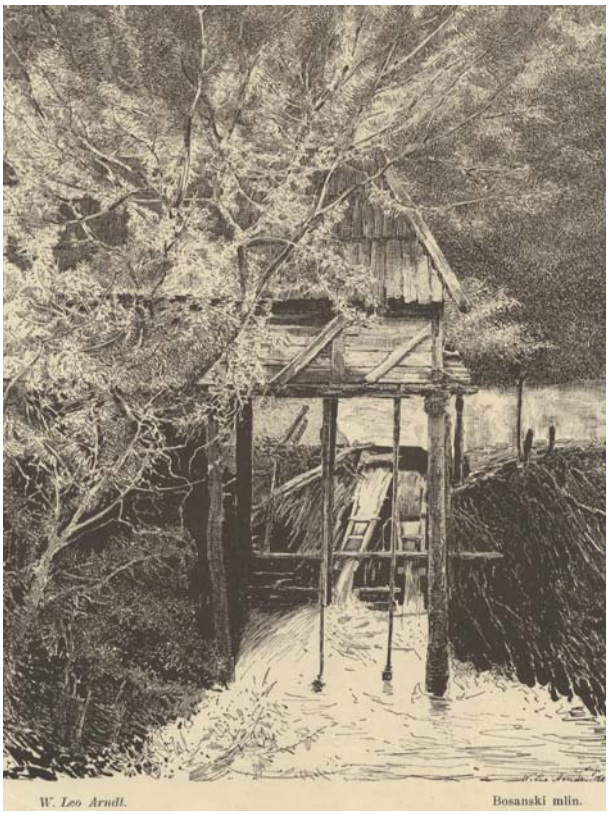

В. Л. Арндт: Босански млин, каквих је било у Детлаку

У вези са свим овим морали бисмо, чини се, бити мало опрезнији. На основу податка да је Гавро Стјепано-

[102] http://freewebs.com/derventa

вић након убиства Турчина побјегао у Милошеву Србију (неко уточиште за Србе из Босне Србија прије Првог и Другог српског устанка није ни могла бити) није тешко реконструисати околности и вријеме када је евентуални манастир у Дервенти запаљен. На основу тога, опет, лакше би се могло покушати одговорити и на питање да ли је он уопште и постојао.

Милош Обреновић је, као што знамо, био кнез Србије у периоду од 1815. до 1839, а потом и 1858–1860. године. Догађај из ове предаје морао се, дакле, догодити у првом периоду Милошеве владавине, јер Гавру Стјепановића као његовог актера срећемо у ратним револуционарним збивањима 1848. године у Војводини. С обзиром на породичну генеалогију Гавре Стјепановића, реално је претпоставити да се све ово догодило крајем двадесетих и почетком тридесетих година 19. вијека, у најгорем случају пет-шест година прије или послије од познате поп Јовичине буне из 1834. године, или баш у вријеме те буне. Томе иде у прилог и податак да је управо у том периоду терор султановим реформама незадовољних домаћих босанских Турака над хришћанском рајом по свим објективним и неутралним историјским изворима био превршио сваку мјеру. У таквим околностима и у то вријеме један овакав инцидент чини се доста могућим.

Међутим, историјски извори везани за ову буну, укључујући и оне најнедоступније, архивског карактера, не помињу тако важан догађај као што је паљевина једног српског манастира у Дервенти. При томе треба имати на уму да су и преко Саве, аустријским властима, и преко Дрине према Милошевом окружењу и Милошу лично, стизале информације и много мањег значаја које су свједочиле о турским злодјелима. У научним расправама се цитирају и два поп Јовичина писма, једно изравно кнезу Милошу, у којима о паљевини неког манастира нема по-

мена[103]. С обзиром на то да је поп Јовица управо тада службовао у дервенсткој парохији, очекивало би се да непосредно управо на такав инцидент посебно скрене пажњу, чак и под претпоставком да се то догодио и нешто раније. На испиту попа Павла Твртковића, главног организатора подршке побуни хришћанске раје у Посавини с ову страну Дрине, пред српским властима у Шапцу, мотив свог боравка у Србији он оправдава сљедећим ријечима: „Ја сам отуда утекао због цркве и школе које нам је допустио Карамамутпаша везир босански, да градимо, па нам турци ерлије нису допустили“[104]. Ово, знамо, није био основни разлог због кога се поп Павле Твртковић нашао у Србији, али је индикативно да је управо поменуо сметње у градњи цркава и школа. Да је у том тренутку имао на располагању податак о паљевини једног манастира, то би сигурно било далеко ефектније и он такву чињеницу, која му никако није могла бити непозната, не би пропустио.

На другој страни треба имати на уму и податак да се у вријеме поп Јовице помиње постојање тек једне скромне ћелије (капеле) „на гробљу Ћелар код Дервенте“, у којој је он народу говорио проповијед. Градња таквих ћелија од стране турских власти „допуштана је под условима да не смију бити зидане него од дрвета, и да не смију бити стално покривене“[105]. Да је у то вријеме у Дервенти постојао неки већи, зидани црквени објекат, народни зборови и попове проповиједи очито не би се држале у оваквој капели. Треба имати на уму и то да је пут до чврсто грађених, легалних црквених објеката тада био доста дуг и неизвјестан. У протопрезвитерату дервентском,

[103] Драгослав Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834. године*, Годишњица Николе Чупића, књ. XL, 1931, 130-131.

[104] Испит попа Павла Твртковића из Церовљана Нахије Бањолучке у Босни, Архив Србије, КК XXXVII – 691.

[105] К. К., Три поповске буне, Развитак, 1910, 5. и 6, стр. 160.

на примјер, „Све цркве подигнуте су у другој половини XIX вијека“[106]. Према неким подацима, након ћелије у којој 1834. године срећемо поп Јовицу Илића, године „1851. тадашњи дервентски парох Стеван Јелић и трговци Ристо и Ђорђо Костић и Симо Карамитровић са осталим парохијанима почели су градњу дервентске цркве. Зидање је трајало до 1885. године, када је освештана и посвећена Успенију Пресвете Богородице[107]. Према једном званичном црквеном извору дервентска је „црква парохијска Успенија пресв. Богородице, подигнута и освећена 1885“, а „матице црквене редовно се воде од 1886“[108]. Међутим, дервентска парохијална црква са овим именом очито је почела да ради и раније, према доступним званичним црквеним подацима још од 1882. године[109], што не значи да као таква није дјеловала још и отприје[110]. Изгледа да тако и јесте, што опет потврђује један званични црквени доку-

[106] *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко – Бихаћке за годину 1901. – сто година послије* - , Бања Лука, 2001, стр. 127.

[107] Савко Пећић, „Рушевине које опомињу“, *Глас српски*, 29. и 30. јануара 2005, стр. 6.

[108] *Први шематизам православне српске митрополије Бањалучко – Бихаћке за годину 1901. – сто година послије* - , Бања Лука, 2001, стр. 130.

[109] *Шематизам, православне митрополије и архидијецезе Добробосанске за годину 1882*, Сарајево, 1882, стр. 23; *Шематизам, православне митрополије и архидијецезе Добробосанске за годину 1883*, Сарајево, 1883, стр. 35; *Шематизам, православне митрополије и архидијецезе Добробосанске за годину 1884, 1885. и 1886*, Сарајево, 1882, стр. 52.

[110] При томе треба имати на уму да су неке околне парохијалне цркве подигнуте и освећене прије дервентске, а да су те парохије биле бројчано веће од дервентске.

мент у коме се каже да је црква односно храм Успенија пресвете Богородице „подигнута 1855, освећена 1862“[111].

Све ово наводи на претпоставку да је податак поменутог младог француског дипломатског чиновника о манастиру у Дервенти (кога су, према усменом предању, Турци запалили у првој половини 19. вијека), очито непоуздан. Могуће је да је он под манастиром подразумијевао нешто друго, или на другом мјесту. Наишли смо на податак да је постојао манастир Гњионица „не далеко од босанскога Брода у селу истога имена; године 1854. неки Мухарем-бег пренио је камење од развалина тога манастира и употребио га на зидање моста преко 'Жупан' ријеке“[112]. Исти извор помиње и манастир Осовица који „бјеше код велике планине Мотаице, покрај ријеке Осовице, недалеко од Кобаша у котару тешањском. Причају људи, да је запаљена пошто су турци освојили Босну. Назад осамдесет година турски капетан из Кобаша продао је и последњи камен аустријанцима у славонски Кобаш за зидање кућа, само је још темељ у земљи остао. Печат тога манастира налази се у свешт. Косте Душанића“[113].

Ако би ово било тачно, мада према народној предаји треба увијек имати извјесне резерве, онда је у вријеме Дефосеовог путовања по Босни манастир Осовица, ближи Дервенти, већ био у рушевинама. На другој страни, податак да су посљедњи остаци манастира Гњионица уклоњени 1854. године, близу пола вијека након Дефосеовог путовања, бар теоријски остављају могућност да је у вријеме његовог путовања још могао бити активан, при

---

[111] *II. Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бањалука 1912, стр. 132.

[112] *Шематизам православне митрополије и архидијецезе дабро-босанске за годину 1883*, уредио Ђорђе Николајевић, Сарајево, 1883, стр. 17.

[113] Исто, стр. 20-21.

чему ипак треба имати на уму да је у складу са тадашњим општим стањем та активност морала бити доста скромна, са три-четири монаха. Могуће је, међутим, да је до неспо-

Српска варош у Дервенти – православна црква

разума у вези са манастиром у Дервенти дошло и из неких других, нама данас непознатих разлога. Што се тиче поменутог усменог породичног предања о икони Св. Николе њега, наравно не треба и није могуће порицати, али га ипак треба оставити у оквирима сопственог жанра који може, али и не мора имати реалну животну или историјску подлогу и који је, уз то, веома подложан сталним модификацијама и општим мјестима и шаблонима људског памћења.

У прилог опрезу према постојању манастира у Дервенти иде и чињеница да се он ни прије ни послије не помиње у научној литератури о српској православној цркви и српским манастирима. Вријеме на које се односи овај податак није тако удаљено и уколико је тада у Дервенти заиста постојао манастир, о томе би сигурно остала

нека поуздана свједочења, као на примјер она, веома детаљна, о поп Јовичиној буни[114]. Уосталом, ни у темељном тексту за проучавање манастира у Босни Илариона Руварца „Нешто о Босни Дабарској и Дабро босанској епископији и о српским манастирима у Босни“ објављеном 1878. године, о томе нема помена. Просто би било невјероватно да он не зна за манастир у Дервенти који је био активан у првим деценијама XIX вијека и који је запаљен у вријеме владавине Милоша Обреновића, а да му је, на другој страни, познат „молитавник“ који, видјели смо, упућује на евентуално постојање манастира у Детлаку још крајем 16. и почетком 17. вијека.

Српска варош у Дервенти – трговачки дио

[114] Видјети: *Поп Јовичина буна*, приредио Станиша Тутњевић, Свет књиге, Београд, 2007.

VII

МОГУЋЕ ЛОКАЦИЈЕ МАНАСТИРА

1.

На питање да ли је у Детлаку стварно постојао манастир, какав је био и гдје се налазио неће се ваљано моћи одговорити све док се та чињеница не докаже археолошким истраживањем. Када се ради о претпоставкама гдје се манастир могао налазити, на основу свега напријед реченог могло би се очекивати да је био у најнепосреднијој близини мјеста гдје се данас налазе гробље, црква и поменуте Амбарине. Има, међутим, у селу и једна друга локација коју не би требало сметнути с ума. То је Црквена њива, која се налази километар, километар и по јужно од цркве поред пута према Календеровцима, између кућа Влајке, Ранка и Светозара Ратковца са источне и Петра Ратковца са јужне стране. Негдје до педесетих година прошлог вијека њива је била власништво цркве која ју је тада продала Влајки, Ранку и Светозару Ратковцу[115].

Потпуно неочекивано у задњих неколико година првенство је добила трећа локација. Посебно је интересантно да је мјештанима Детлака, међу којима отприје не постоји никаква предаја о манастиру, та спознаја дошла

[115] Петар Ратковац је у међувремену умро, па је то сада домаћинство Здравка Ратковца, а међу живима нису више ни Влајко Ратковац (његово имање наслиједио је син Младен Ратковац), ни Светозар Ратковац (у тој кући сада живи његова супруга Спаса).

посредством једног сасвим другог податка, више од једног вијека старијег од записа у Детловачком евхологиону. Тај податак саопштио је парохијанима Детлака владика Српске православне зворничко – тузланске епархије Василије Качавенда, а у ширу јавност доспио је преко свештеника Саве Тодоровића: „– Наводно, на једном Јеванђељу, које се чува у библиотеци румунске патријаршије у Букурешту, пише: 'Ово Јеванђеље је писано у селу Детлаку на ријеци Укрини'“[116]. Према овој информацији то Јеванђеље писано је у Детлаку 1509. године.

Већ и на први поглед уочљиве су значајне несагласности. Година писања и обнове евхологиона засигурно је 1628, као што је засигурно тачан и податак да се та „књижица“ у вријеме када је свој текст објавио Руварац (1878) и у вријеме када је Љубомир Стојановић објавио прву књигу својих *Записа* (1902) налазила у Патријаршијској библиотеци у Карловцима. На другој страни, настанак поменутог јеванђеља веже се за 1509. годину, и оно би, према овом извору, требало бити у патријаршијској библиотеци у Букурешту. Подаци су у оба случаја веома прецизни па је реално претпоставити да се ради о два различита списа, настала у временском распону већем од једног вијека. На другој страни, као што смо видјели, садржај записа о „књижици“ насталој у Детлаку, на ријеци Укрини, и у једном и у другом случају готово је идентичан. Аутору ових редова владика Василије усмено је казао да податак о Јеванђељу постоји у *Дабробосанском источнику* и у *Босанској вили*, а да се то Јеванђеље налази у државној (не патријаршијској) библиотеци у Букурешту. Како су *Источник* и *Босанска вила* почели излазити након што је Руварац објавио своју студију, могло би се можда десити да су то подаци који су, заправо, преузети од Руварца и да је

[116] Савко Пећић, „Загонетка у Доњем Детлаку“, *Дервентски лист*, 2003, бр. 1844, стр. 7; од 5. јуна.

том приликом дошло до замјене којом је створен привид о два различита документа, из два различита временска периода, а да се у ствари ради о истом рукопису. Ипак, без конкретне провјере поуздано се не би могло знати да ли заиста постоји још један рукопис, преко сто година старији од евхологиона из 1628. године (који смо напријед цитирали) на основу кога би се могло говорити о могућности постојања манастира у Детлаку. Питање података о Јеванђељу из 1509. године које се наводно налази у државној библиотеци Румуније у Букурешту, неће се изгледа моћи ријешити без истраживачког напора Владике Василија[117], од кога је почетна информација у вези с тим и потекла, а с обзиром на његове сваковрсне обавезе друге врсте, у том погледу не би требало бити превелики оптимиста.

Међутим, неовисно о томе колико је податак о том Јеванђељу поуздан, у развијању интересовања за манастир у Детлаку и трагању за његовим остацима, он је стицајем околности добио извјестан приоритет.

Наиме, прихватајући вијест о манастиру с великим ентузијазмом мјештани Детлака на челу са својим свештеником Савом Тодоровићем, можда мало и дословно схватајући да је поменуто Јеванђеље писано „у селу Детлаку, на ријеци Укрини“ пронашли су и могућу археолошку локацију на којој се манастир налазио. У питању је једно мало узвишење, односно хумка, опсега око двадесетак метара, која се налази у шумарку у непосредној близини старог тока ријеке Укрине, на равном, мочварном и водоплавном мјесту. Још отприје се знало да та хумка скрива остатке неке рушевине, па је и та чињеница подгријавала

[117] Потпунија знања из опште историје и историје Српске православне цркве, а посебно из историје Зворничко–тузланске епархије, Владика Василије (Качавенда) показао је већ давно као аутор и уредник монографије *Српска православна епархија Зворничко–тузланска: шематизам*, објављене у Тузли 1977. године.

наду мјештана и њиховог свештеника да би то могли бити остаци манастира. У колективном сјећању овдашњих људи, међутим, то мјесто се није везивало за локацију манастира. Уосталом, напријед смо већ видјели да се данашње становништво овог села, три-четири генерације „млађе“ од података о манастиру, миграцијом и међусобним мијешањем практично потпуно промијенило и да неки чвршћи континуитет у сјећању на та времена не би баш требало очекивати. Данашње изјаве појединаца, који су учествовали у почетном површном раскопавању поменуте хумке, како су од својих дједова слушали приче да је ту негдје некад заиста била црквица коју су називали манастиром а коју су пронашли и срушили Турци, не би требало примати с превеликим повјерењем, јер су очито плод накнадних спознаја и пожељних претпоставки.

Прво, иницијално рашчишћавање и површно откопавање које су мјештани самоиницијативно подузели заиста је упућивало на могуће остатке неке грађевине, јер толико однекле довезеног камена на једном мјесту у том мочварном дијелу села поред ријеке нема нигдје осим ту. Наду да би се могло радити о темељима манастира дала им је чињеница да се на источном дијелу локације указује полукружно поредана формација необрађеног и неповезаног камења која асоцира на олтар. У том поретку у дужини од око три метра налази се петнаестак већих и мањих каменова неправилног, природног облика од којих је највећи промјера око 60 x 40 цм.

Та локација налази се седамдесетак метара од „стараче“, тј. старог тока Укрине, која је приближно пола километра ниже готово под правим углом правила окуку у којој и данас већим дијелом године има воде. Тако је хумка испод које су се крили остаци неке грађевине, некада практично са двије стране била оивичена ријечним током. Данашњи ток Укрине доста је удаљенији, али и даље прави сличну окуку када из смјера Прњавора код

Формација камена која асоцира на апсиду

мјеста званог Тромеђа скреће на исток према Дервенти. Та окука и старог и новог тока ријеке очито је на том мјесту успоравала проток воде, што је читав тај простор чинило водоплавним, поготово у јесен и у прољеће за вријеме већих киша. Томе су вјероватно доприносиле и живе воде које са узвишеног дијела села притичу према Укрини, која их није успијевала довољно апсорбовати, тако да постоји читав један комплекс њива (Јасење) који због подводности готово никад није обрађиван, него је служио за кошење траве. Све то је разлог што управо у том равном дијелу села поред Укрине од давнина не постоји ни једна кућа и сасвим јасно се може повући линија гдје на почетним узвишењима почиње насељени дио села. Стога

је овај простор готово сасвим нетипична локација за манастир.

Међутим, и поред тога, превелика нада свештеника С. Тодоровића и једног дијела мјештана Детлака да су открили темеље манастира, и даље је потхрањивала њихов ентузијазам па су подузели активности и радње које нису уобичајене прије археолошког откопавања стручњака (раскрчена је шума у којој се налази локација, направљен је пут до тог мјеста, почело је прикупљање прилога за обнављање манастира[118], манастиру је дато име св. Николе, на том мјесту обављена је молитва и посађен нови храстов крст са пешкирима, стављен путоказ.

Мало помало, паралелно с тим, прича о манастиру добила је крила, почеле су да се пласирају информације и тумачења без ваљаног упоришта у провјереним историјским чињеницама. Сасвим слободно и произвољно мијешају се, повезују и тумаче неки већ познати подаци различитог карактера и поријекла који се не могу повезивати, а из тако распаљене маште манастир у Детлаку израња

[118] У ту сврху штампан је и укусан летак величине дописнице, на коме је са једне стране лик Св. Николе, а на другом сљедећи текст: „Српски православни манастир Св. Николе у Детлаку. Апел за финансијску помоћ за обнављање средњовјековног манастира св. Николе у Детлаку – (Доњи Детлак). Обраћамо Вам се у име Манастира Светог Николе у Детлаку (Доњи Детлак), као и у име вјерног народа парохије Календеровачке са молбом да финансијски помогнете обнављање овог манастира. Сигурно Вам је познато да је на овом подручју постојао манастир из средњег вијека који је порушен у зла времена српског народа. Пре неколико година вољом божијом и св. Николе откривени су дијелови св. храма – што се може видјети. Земља је у рукама приватника, ових дана води се интензивна активност да се земља откупи, те чим прије приступи и обнављању светог Манастира. Рачунајући на ктиторску, задужбинарску и приложничку душу нашега народа молимо се Свемогућем Богу и Светом Николи да упуте и приведу све овом богоугодном дјелу“.

и указује се као свјетионик и бакља која јасно освјетљава богату и „славну“ прошлост овог краја. При томе стално је одсутан једини стварно провјерени податак о евентуалном постојању манастира који се односи на „молитавник“ из 1628. године на који је први скренуо пажњу Иларион Руварац.

У тој општој конфузији у којој доминира аматерско тумачење историје, најдаље се отишло на једној интернет презентацији гдје су практично „разријешена“ сва питања у вези са манастиром. Према том извору „се поуздано зна“ да је „православни манастир Успенија Пресвете Богородице у Детлаку[119], који је према Детлачкој хрисовуљи завршен 1303. године“[120], саграђен за вријеме краља Стефана Драгутина Немањића. Наречена „Детлачка хрисовуља“ односно „Детлачко Јеванђеље“, коју је наводно писао грешни дијак Димитрије „у селу Детлаку на ријеци Дерави“, а која је аутору ове интернет поставке позната посредством неког записа дервентског свештеника Томе Анђелића, наводно је „нестала из Архива Црквене општине Дервента у току анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1878. године“. Дата је чак и скица манастира у Детлаку „направљена према опису из љетописа“, а тврди се да „постоје и други документи и карте из поменутог периода – прије доласка Турака, које су израдили 'неутрални' европски путописци тога време-

[119] Намјерном или необазривом замјеном података међусобно удаљених више од 200 година, име манастира се „позајмљује“ од православне цркве у Дервенти чија градња је почела 1855. године и која од тада до данас носи име Успенија Пресвете Богородице. Тешко је објаснити како је манастир, у другом, напријед споменутом случају, „добио“ име Св. Николе. Једина асоцијација могла би се извести из података да је храм манастира Возућа, с којим је свештенство из Детлака очито имало неке везе, такође носио име Св. Николе.

[120] http://www.freewebs.com/derventa/index.htm

на, из којих је апсолутно видљиво горе наведено“. Ништа од горе наведеног, међутим, не може се ничим потврдити, нити на било који начин провјерити. Истог поријекла и квалитета је и податак да су овај манастир „Турци око 1458 срушили“[121] коме је тешко указати повјерење с обзиром на то да је Босна пала под турску власт 1463. године, а подручјем Дервенте Турци су завладали тек 78 година након што су „срушили“ манастир у Детлаку. Познато је, наиме, да је простор Дервенте ушао у турску државу тек када су Турци освојили тврђаву Добор 1536. године.

На ова домишљања и очите произвољности не би ни вриједило трошити ријечи да то ипак нема одређени учинак не само код обичних људи него и код оних од којих се ипак очекује неки опрез. Тако је, наиме, поводом напријед поменутог археолошког ископавања на локацији Умка, које представља прави начин како се одређене претпоставке научно провјеравају, у *Дервентском листу* изашла и оваква биљешка: „Постоје писани трагови да је постојао манастир на овом подручју за вријеме краља Милутина, но, претпоставке тек треба и научно да буду потврђене“[122].

Који су то писмени трагови, нигдје се не каже. Прије ће бити да су то одјеци и трагови поменуте интернет презентације.

Иначе, резултати поменутог археолошког истраживања нису, као што је напријед назначено, оправдали наду да се ради о темељима манастира.

Иако задатак овог археолошког тима није био да утврђује поријекло, сврху и распоред камења испод првог слоја хумке, нити је то поуздано могуће утврдити, обични људи се не задовољавају доказом да то нису остаци мана-

[121] http://www.freewebs.com/derventa/turskodoba.htm

[122] мр, „Доњи Детлак. Археолошки радови“, *Дервентски лист*, год. XCV, бр. 2040, стр. 2; од 3. 05. 2007.

стира. Они очекују и одговор на питање шта се ту, заправо, налазило? Јер, камење затечено на том мјесту (била је и понека цигла) очито није у вези са гробовима у сљедећем слоју. Све говори да је оно ту донесено са сусједних сеоских узвишења богатих каменом и да је служило некој сврси. Чини се да је ту највјероватније био неки млин, јер непосредна близина старог тока Укрине и податак да и данас има људи који знају да је нешто ниже у дну села постојао огромни млин на Укрини, ту претпоставку значајно ојачавају. На карти Детлака из 1892. године у *Гласнику Земаљског музеја*, уз чланак о Амбаринама, тај млин је и уцртан. Сасвим је могуће да је млин претходно, док је ток Укрине ишао старачом, тј. старим током Укрине поред Умке, био на локацији Умка и да заостало камење потиче из тога времена.

Међутим, боравак археолога у Детлаку у овој прилици уродио је још једним резултатом рада руководиоца екипе мр Милана Ђурђевића: „Обиласком терена у околини локалитета Амбарине открио сам монашку испосницу уклесану у стијени одмах испод Амбарина“.

Иако је и без тога прва помисао о могућој локацији манастира водила на простор гдје се данас налазе гробље и црква у Детлаку, ово упозорење помогло је да се стекне још потпунија слика о томе гдје је првенствено требало трагати за евентуалним остацима манастира: „Испосница, Амбарине и црква изнад Амбарина су простор гдје треба тражити остатке манастира Детлак“, те би због тога цијели тај простор „требало археолошки детаљније истражити“ [123].

Мада су изненађења увијек могућа (међу њима је и Црквена њива) том закључку са становишта садашњих спознаја тешко би се могло нешто додати. Било би, међу-

[123] Оба извјештаја о локацији Умка у цјелини доносимо у прилогу.

тим, потребно рећи коју ријеч више о локацији која се у овом истраживању именује као монашка испосница.

Удубљење у камену,
иницијално идентификовано као испосница

2.

За то камено удубљење у стијенама (тешко би се могло рећи да је то пећина или шпиља) неки житељи Детлака знају још од раније, али му није придаван неки посебан значај, јер у том више неравном и стрмом дијелу села са доста камена, то није ништа неуобичајено. Ради се о једва примјетљивом природном феномену без неких посебних обиљежја, каквих можемо срести и на другим мјестима.

Само удубљење у камену има полукружни облик, широко је 4,1 м, на најдубљем мјесту дубоко је 1,4 м, а високо 1,62 м. Оно се, међутим, природно продужава према вани, у виду наткривеног каменог предворја, чија је ширина 1,6 м, дубина 0,85 м, а висина око 2,13 м. На њи-

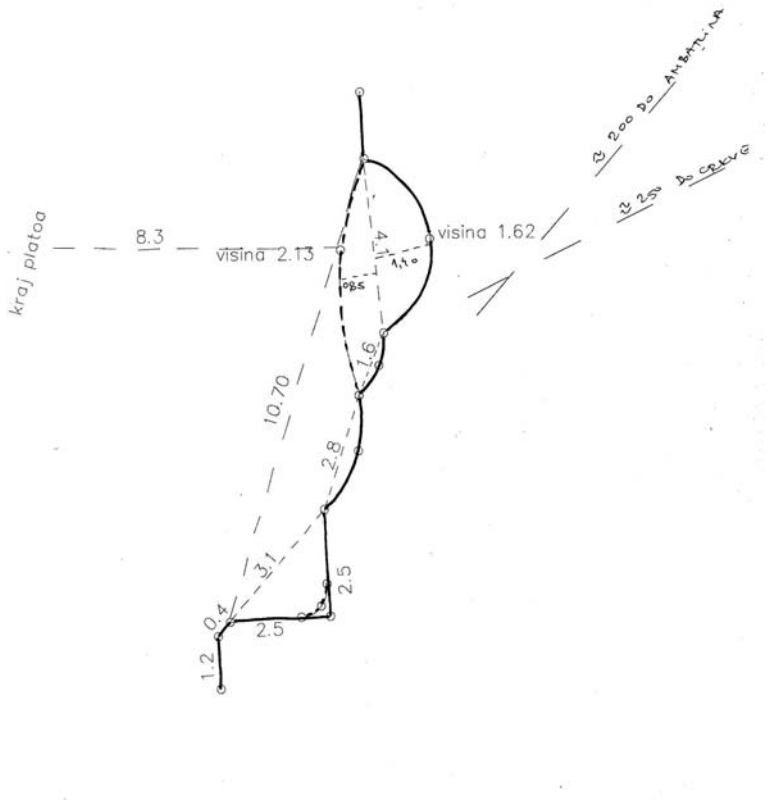

Положај и размјере каменог удубљења
(урадио: Ђ. Тутњевић)

ви која је иначе стрма, испред тог „предворја“ је уравнат плато ширине 8,3 и дужине око 10,7 метара. Мањих камених окапина неправилног облика има и на десној страни основног каменог удубљења, јер је стално слијевање воде са стрме њиве изнад[124] очито утицало на коначан облик овог мјеста.

Оно по чему се то удубљење у камену ипак разликује од других њему сличних јесу несумњиви трагови људске руке у његовом обликовању који су такве природе да упућују на чињеницу да је ту неко некад боравио. Очито је да то мјесто данас није исто као што је било у тренутку када је први пут обликовано за људски боравак и да можда у дужем времену није стално служило истим људима и за исте сврхе, те да је, чак, можда и дотјеривано у складу са новом намјеном коју је добијало. Није искључено да је то мјесто одабрао и за свој боравак прилагодио неко ко га је касније напустио, а да га је као такво открио неки други и почео га користити према својим потребама и намјенама. Потврду да то удубљење носи трагове људских руку из различитих времена налазимо и у неколицини избушених рупа у камену које су очито новијег датума, јер представљају покушај минирања тог каменог ма-

[124] Њива изнад овог мјеста зове се Ћисмовина и налази се одмах непосредно испод гробља. Власник ове земље данас је Богдан Ђујић који ју је наслиједио од оца Саве Ђујића који је тај комад земље себи упосједовао доласком на кућиште Петра Миланковића (његов син Петко данас живи у Дервенти). Иначе, П. Миланковић овдје је дошао из Мишковаца на кућиште Танасије Новића који није имао дјеце. Петар је иначе још као дијете био остао без мајке која је била сестра Танасијине жене, па је у тим околностима Танасије отхранио Петра и оставио му своје имање (Ове податке сакупио је у својим истраживањима Војислав Новић).

сива који би, да је то успјело, био веома погодан за експлоатацију.

Што се тиче прилагођавања тог мјеста за људски боравак и поправки које су с тим циљем вршене у камену, очито је да те интервенције нису биле срачунате само на пуку функционалност, него су вршене у складу са извјесном културом грађења. Чврсти и компактни камени блок у дубини удубљења клесањем је доста правилно обрађен и уравнат. То клесање тешко да је имало само функцију продубљивања и проширивања постојећег удубљења, јер би чак и најмање освајање корисног простора на рачун тако велике и компактне камене громаде захтијевало огромни напор и не би било у пропорцији са уложеним трудом. Очито се радило прије свега о *уређењу* постојећег простора при чему је природно, у мјери која је оправдавала напор, тај простор истовремено и прошириван.

Одмах ваља рећи да се не ради о неком посебно занатски или артистички амбициозном захвату, него о простом и једноставном клесачком кориговању затечене камене конфигурације. Међутим, у неким детаљима та је обрада отишла даље, па начин обраде и корекције стијене на тим мјестима, ипак превазилазе претпоставку обичне, свакодневне намјене. То је посебно уочљиво на лијевој страни гдје се одмах на приступном мјесту уочава правоугаона природна правилност једне стијене која подсјећа на зид на коме је прецизним клесањем извучена усправна ивица дугачка око један и по метар. То није ни тако примјетљива, ни тако савршено изведена корекција, али она очито није имала сврху и смисао који се искључиво правда функционалношћу.

Посебно треба скренути пажњу на један детаљ који се може уочити на каменом стропу којим је наткривено предворје удубљења. На том мјесту строп је висок 2,13 метара. Ради се о једном полукружном жлијебу дебљине прста укопаном на најистуренијем дијелу свода, 1 до 1,5

центиметар дубине, 2,5 центиметра ширине и 2,8 метара дужине. Такав захват у камену на тој висини очито није рађен без разлога, и он је најочитији доказ уређења и прилагођавања овог мјеста за одређену функцију и за трајни људски боравак. Тешко је рећи која је сврха овог захвата.

Правилно исклесана уздужна ивица „зида“ на каменом удубљењу

На први поглед чини се да би тај издубљени жлијеб у стропу могао вршити улогу приручног олука – као окапница која задржава слијевање воде доњим дијелом стропа према унутрашњости овог боравишног простора који је тако могао да остане сув.

Чини се, међутим, да је у питању нешто много интересантније и значајније. Уклесана полукружна линија

дужине 2,8 м. изведена је тако да би могла значити замишљену или фактичку линију раздвајања олтарског простора од укупне цјелине коју то удубљење у камену, наткривено природним каменим стропом, чини са уравнатим платоом испред, на коме је, евентуално, могао бити каменом или дрветом надограђен и нешто већи објекат који није издржао искушења времена и догађаја који су се током историје на том простору одвијали. Тај омеђени (олтарски?) простор могао је, наравно, по тој линији бити и физички раздвојен неком дрвеном, платненом, и сл. прегрaдом.

Полукружна линија укопана на каменом стропу

Положај овог доста скривеног и неуочљивог мјеста посебно је погодан: у залеђу је стрмо узвишење према гробљу и цркви, а испред пуца видик према долини Укрине и Тромеђи гдје ријека прави велику окуку скрећући са правца сјевер – југ према истоку. Ту су и у даљој и у ближој прошлости биле линије главних комуникација које су се са овог мјеста могле лако контролисати.

Све ово посебно добија на значају ако се има на уму амбијент и контекст у коме се ово камено удубљење нашло на овом невеликом простору, некад давно очито смишљено одабраном, а онда и касније кориштеном за сличне сврхе и намјене. Није тешко уочити да су ту сконцентрисане три локације међусобно поредане по форми трокута, подједнако приближно исто удаљене једна од друге: око 250 метара узбрдо су гробље и црква, а око 200 метара налијево у страни су Амбарине.

Све ове локације очито су функционално повезане у времену и у простору, али то не значи да су истовремено настале и у исто вријеме функционисале, мада је могуће да су у неким периодима и ситуацијама синхронизовано, све заједно или бар двије међусобно, биле повезане истом сврхом.

Уочљива је извјесна сличност у начину градње у камену између Амбарина и овог каменог удубљења: у оба случаја ради се о обради камена стрпљивим клесањем, мада се култура грађења у случају Амбарина чини знатно амбициознијом, сложенијом и сврсисходнијом. Чињеница да су Амбарине рађене првенствено као *спремиште*, а ово камено удубљење као *боравиште* могла би ова два објекта да повеже истим временом и истим људима који су на једном мјесту макар и привремено боравили, а на другом успремали своје производе. При томе треба имати на уму несразмјер између „капацитета“ једног и другог објекта, несразмјер који не мора бити судбоносан за одбацивање ове претпоставке, јер су могли постојати и други, алтернативни простори боравишта. Ову претпоставку, чини се, ипак више угрожава несразмјер у квалитету и осмишљености градње који, као што је наговијештено, изричито иде у корист Амбарина.

3.

Нешто природнијом чини се претпоставка о повезаности овог каменог удубљења, насталог у сарадњи између природе и човјекове руке, са традицијом из које су израсли и с којом су у вези данашња црква и гробље, односно са облицима вјерског живота на овом простору научно потврђеног поменутим евхологионом из 1628. године из кога се изводе и претпоставке о постојању манастира у Детлаку.

Ако је дубоко у времену ово камено станиште служило и другима и за другачије сврхе, чини се да је ипак у највећој мјери могло имати функцију мјеста које је кориштено за вјерско-обредне сврхе.

У првој асоцијацији то заиста упућује на испоснициу о којој говори у свом извјештају мр Милан Ђурђевић, али не искључује ни друге сврхе, везане са евхологион који је за презвитера Милеша писао и обновио Захарије Возућанин. Уколико је ту у непосредној близини постојао манастир, онда би ово мјесто могло бити првенствено испосница у којој је подвижавао неко од чланова манастирског братства, а уколико овдје ипак није било услова за постојање „класичног“ сакралног објекта, што се уз све ризике које носи такав закључак чини вјероватнијим, онда је ово камено станиште, заправо, обједињавало све видове вјерске активности, укључујући и неке, макар и скромне, видове манастирске функције.

Податак да се у близини данашње цркве у народу помиње локалитет ћелије (што долази од грчког појма келије), што се повезује са појмом испоснице, не би требало доводити у везу са овим каменим удубљењем. Јер, све док није изграђена ова црква, у њеној близини постојала је једна мала капела која се у народу звала ћелија. То је за такву врсту сакралних објеката некада био уобичајен назив, о чему је било говора и у поглављу ове књиге у коме

се расправља о наводном постојању манастира у Дервенти[125].

Изнутра преуређено и споља дограђено, поменуто камено удубљење могло је бити доста погодно за боравак пар духовника чија је мисија захтијевала и сопствено преписивање богослужбених књига, попут поменутог евхологиона. Међу њима би свакако морао бити и презвитер Милеш чији свештенички чин подразумијева нешто веће знање и искуство, везано за мисију коју је лице са таквим звањем вршило на том мјесту. Као налогодавац у тако важном задатку као што је преписивање једне богослужбене књиге, он је субординацију свакако вршио и у свим другим црквеним пословима.

Ако се ту нашао и такав калуђер који је био оспособљен да богослужбене књиге преписује, то је само још једна потврда и о бројности и о оспособљености овог колектива за улогу коју је пред себе ставио. Чак и у случају да је такав човјек однекле специјално позван то би значило да долази у већ сасвим формиран амбијент гдје су та-

[125] У једном мемоарском тексту о поп Јовичиној буни у Дервенти 1834. године прецизно се даје опис таквих сакралних мјеста: „Да би се боље могло разумјети што горе наведосмо, казаћемо укратко какве су тадашње капеле, зване ћ е л и ј е, биле и какве је допуштала турска власт да се праве. Градња ћелија допуштана је под условима да не смију бити зидане него од дрвета, и да не смију ничим бити стално покривене. При градњи не смије бити гвожђа, на примјер ексера, нити икакве боје; прво није допуштано да не би ћелије биле тврде и дуготрајне, а друго да не би биле шарене и лијепе. Према тим условима саграђена ћелија изгледала је овако: Среже се само осијек у висини човјечјег боја од брвана или греда које су на ћошковима склопљене на ћертове или урезе. На осијек се метну рогови без шљемена, те би се само о молитвама или зборовима преко тих рогова умјесто крова пребацио ч а д о р – велико ланено и од више струка сашивено платно – који би се послије молитве опет скинуо и оставио“ (К. К., „Три поповске буне“, *Развитак*, 1910, 5. и 6, стр. 160).

кве књиге потребне. Истовремено, препис (најмање) једне богослужбене књиге упућује и на намјеру да се поменута мисија ту обавља континуирано и на дуже вријеме, јер је очито да се један тако важан и тежак подухват не би подузимао само за краткорочну употребу.

Тешко је рећи због чега се једна таква заједница, ипак није одржала тако дуго да би могла оставити још поузданије трагове своје дјелатности, укључујући и трајнију сакралну грађевину. Јер да је тако шта постојало, бар нешто би се ваљда и до данас сачувало. Један од разлога свакако је и то што је то подручје насељавало покретно сточарско становништво у чијој пратњи су били и свештеници. Та заједничка покретљивост и привремено задржавање на неким локацијама, чак и у случајевима да се на одређеном мјесту остане и више година или деценија, упућује на закључак да у таквим околностима није ни било могуће градити сталнији и стабилнији храм чије бисмо остатке у том случају највјероватније могли пронаћи и данас. Због тога је богослужбено мјесто на коме су биле сконцентрисане све вјерске функције могло бити импровизовано на скромнији и мање уочљив начин, са мањом трајношћу и отпорношћу на зуб времена. При томе посебно треба водити рачуна о томе да су турске власти у дозволама за црквену градњу које су веома тешко и веома, ријетко даване, биле врло рестриктивне управо у погледу величине, репрезентативности и трајности таквих објеката.

Уколико је импровизовано богослужбено мјесто на поменутој локацији у Детлаку стварно постојало и изгледало онако како смо напријед назначили, оно је очито било примјерено датим условима господарског, политичког и вјерског живота, те је као такво по својој природи морало бити осуђено на привремени карактер, неовисно о томе што је та привременост могла да се продужи и на више деценија, па и вијекова.

Први и најважнији разлог који је можда могао условити стварање извјесног духовног жаришта у Детлаку односи се на већ раније поменуте повољније услове вјерског дјеловања који су се указали доласком патријарха Пајсија 1614. године, у чије вријеме су владали бољи односи са турским властима и када је дошло до веће либерализације у организовању вјерског живота, што подразумијева и дизање нових и обнову старих вјерских објеката. Истина, до зачетака такве активности на овом мјесту могло је доћи и у неком повољнијем тренутку и прије тога, али је интензитет вјерског живота у вријеме патријарха Пајсија засигурно био пресудан с обзиром на то да је баш тада настала поменута „књижица“. У тој општој живости природно је долазило до веће покретљивости и међусобне сарадње калуђерских заједница, па је у оквиру таквих збивања долазило до зачетка нових или обнављања и ојачавања већ постојећих жаришта њиховог града. У таквим околностима су се вјероватно и неки калуђери из манастира Возућа обрели у Детлаку. Било да су ту ојачали неко већ постојеће језгро сличне дјелатности или да су створили ново, тај временски период очито представља „златно доба“ њихове мисије на овом простору, јер управо из њега проистиче поменути евхологион, који се по своме значају слободно може сматрати културном Библијом читавог тог простора.

У цјелини је то, ипак, морала бити доста скромна дјелатност, без свих потребних претпоставки за успјешнији рад, због чега није ни могла бити створена нека трајнија и чврша инфраструктура за ту дјелатност у облику сакралних објеката. Повољна локација у виду уклоњеног мјеста на ушћу двије ријеке и близина Аустрије, као могуће одступнице у случају турске зловоље, нису били довољна претпоставка за дужи опстанак и дјелатност на овом мјесту, јер је требало испуњавати и друге услове за то.

Не би требало искључити ни другу претпоставку због које се, могуће, неки калуђери из манастира Возућа идентификују у својој мисији на овом мјесту. Није искључено да из неких других, практичних, економских, безбједносних и других разлога или неке манастирске несреће у манастиру Возућа нису успјели да се одрже, па су се упутили у потрагу за новим, повољнијим условима и другом локацијом гдје су с некима које су затекли или онима који су им се накнадно придружили, остали још једно вријеме у условима какве су у том тренутку на том мјесту могли да нађу или створе.

Све су ово, свакако, ипак само претпоставке. Објективно још увијек не постоје сасвим поуздани докази да се поменуто удубљење у стијенама може сматрати богослужбеним мјестом, било са испосничком или са широм вјерском, па и манастирском мисијом. Осим поменутих интервенција на камену, од којих је онај уклесани полукружни жлијеб на каменом своду најинтересантнији, сви други трагови тешко би се могли идентификовати као неки знакови или симболи свјесно и с јасним циљем уклесани људском руком. Постоји један већи и више мањих неправилних плитких удубљења у зиду стијене који подсјећају на крст, али се пажљивим посматрањем уочава да су они ипак настали слијевањем воде или неким другим „алатом“ непредвидљиве природе. Уосталом, тешко је вјеровати да неко ко је доста прецизно у камену већ уклесао неке друге облике и линије, не би знао на исти начин уклесати и сасвим једноставне форме као што је крст. Без даљих, темељних археолошких истраживања није упутно доносити исхитрене закључке и ставове. Кад неко од природом израђених неправилних детаља у камену већ поуздано види симбол крста, или на фотографијама ове стијене у боји већ распознаје фреске, он, заправо, прије види

нешто што је очекивао или што жели да види него нешто што на стијенама на том мјесту стварно постоји.

Свим што је напријед речено, наравно, потрага за манастиром Детлак још није завршена. Може се, међутим, сматрати сасвим извјесним да је ту постојало извјесно духовно жариште са назнаком манастирске функције, при чему још немамо сасвим поуздане доказе, какав је био и гдје се налазило богослужбени простор односно сакрални објекат у коме су боравили духовници који су своју узвишену мисију реализовали у виду Детловачког евхологиона. У овој прилици смо се усудили успоставити само једну претпоставку која се односи на поменуто камено удубљење у близини амбарина, цркве и гробља испод њиве Ћисмовина. Даљи траг према манастиру Детлак сада могу утрти једино археолошка истраживања.

ПРИЛОЗИ

1.

Писмо Републичког завода за заштиту културно–историјског и природног насљеђа Републике Српске општини Дервента о првом увиду у мјесто могуће локације манастира Детлак

РЕПУБЛИКА СРПСКА
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЈЕТЕ И КУЛТУРЕ
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКОГ И ПРИРОДНОГ НАСЉЕЂА

Број: 07/1.20/624-597/6
Бања Лука, 17. новембра 2006. године

РЕПУБЛИКА СРПСКА
ОПШТИНА ДЕРВЕНТА
н/р начелника општине господина
МИЛОРАДА СИМИЋА
ДЕРВЕНТА

: Мишљење о археолошком локалитету Умка у Детлаку, општина Дервента

У оквиру рекогносцирања терена општине Дервента, екипа Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа обишла је, на приједлог протојереја ставрофора Саве Тодоровића, и локалитет Умка у Детлаку, заселак Сријећани. По његовом мишљењу, ради се о

остацима средњовјековног манастира о чијем постојању у литератури постоје неке индиције.

Локалитет се налази на благом узвишењу, на ливади усред шуме јасена. На њему је видљиво камење поредано у полукружни облик, налик на апсиду која је окренута ка истоку. Камење је обрасло маховином тешко је разазнати везивну масу.

С обзиром на видљиве остатке, археолози Завода не могу са сигурношћу да тврде о чему се ради, мада полукружни зид асоцира на апсиду и тако може да се претпостави да се ради о средњовјековној цркви. Терен на коме се налазиште налази је често под водом, јер се недалеко од њега налази рукавац Укрине који је пресушио, али у периоду киша се напуни водом. Изненађује да то мјесто нема назив црквина или црквиште, који су увијек повезани са некадашњом локацијом цркве. Међутим, недалеко од њега је њива која носи назив *Прњавор* (прњавор изворно значи манастирско имање), а у том дијелу велика површина земље је у власништву СПЦ. Све то су индиције које могу да иду у прилог претпоставкама које је изнио протојереј ставрофор Саво Тодоровић. Ипак, на писане изворе који спомињу Детлак, цркву и манастир, везано за проблем убикације манастира Детлак, не можемо се ослонити, јер су превише непрецизни. Начин за утврђивање историје овог локалитета су археолошка ископавања. Тек након тога, могуће је утврдити сврху и значај евентуално откопаног објекта.

Оно што са сигурношћу можемо да тврдимо јесте да вриједи на том мјесту покренути систематска археолошка истраживања, која ће да баце више свјетла на стару загонетку о постојању и локацији манастира у Детлаку.

Стога, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа предлаже општини Дервента да створи потребне законске основе за отварање радова на том археолошком локалитету, било да се ради о

имовинско-правним односима, било да се ради о покушају да се то подручје заштити од константног плављења.

Са своје стране, Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа спреман је да у програм за 2007. годину уврсти истраживања на локалитету Умка у Детлаку.

С поштовањем,

Директор,
Светлана Шиљеговић

** * **

Уз овај допис Завод је послао и три фотографије локације о којој је ријеч, укључујући и слику полукружно поређаног камења које асоцира на апсиду (налази се на стр. 95. ове књиге)

2.

Извјештај Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске о пробном археолошком истраживању на мјесту могуће локације манастира Детлак

ДОЊИ ДЕТЛАК

Извјештај са пробног археолошког истраживања

Завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, број 613, од 10. 4. 2007.

Екипа Завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске, у саставу Милан Ђурђевић археолог из Градишке и Љубица Срдић археолог Завода, обишла је село Доњи Детлак СО Дервента. Циљ посјете је рекогносцирање терена у засеоку Срећани. Посјета је извршена 6. марта 2007. године у јутарњим сатима.

(Екипа на терену у Д. Детлаку, фотографија)

Екипа је обишла локалитет који мјештани називају Унка. Локалитет се налази на десној обали ријеке Укрине у непосредној близини магистралног пута Прњавор – Дервента. На локалитету је наводно пронађен темељ манастира Детлак. Констатовано је нестручно сондажно истраживање локалитета и донијета одлука да се изврши стручно пробно истраживање.

Истраживање је започето 17. априла 2007. године под руководством мр Милана Ђурђевића археолога Завичајног музеја Градишка, сарадника Завода за заштиту културно историјског и природног насљеђа Републике српске.

ОПИС ЛОКАЛИТЕТА

Локалитет Унка се налази на десној обали рукавца Укрине који је удаљен неких 300 метара од данашњег тока Укрине. Рукавац је данас на више мјеста засут те вода не тече него се задржава на појединим дијеловима. Њиве између данашњег тока и рукавца називају се Ада што значи да је у прошлости и у рукавцу текла вода. Локалитет представља тумулус димензија 18 х 18 метара издигнут изнад околног земљишта око једна метар. Тачну димензију је тешко одредити јер је горњи слој тумулуса у скорије вријеме заравнат. На заравнатом дијелу тумулуса налази се доста необрађеног камена од кречњака седре без икаквог везива и распореда. Тумулус је нестручним копањем оштећен на више мјеста. Камење у источном дијелу тумулуса асоцирало је копаче на полукружни зид те се помислило на апсиду црквеног објекта. Отуда је и потекла идеја о проналажењу темеља манастира Детлак.

Локалитет Унка прије почетка радова, фотографија

Прије почетка радова, тумулус је подијељен на четири сектора (1, 2, 3, 4)) ради лакшег рада. Дужина сектора сјевер – југ 18,30 м исток запад 19,90 м. Истраживање је започето у сектору 1. Већ након скидања првог откопног слоја појављују се уломци керамике који се датују у средње бронзани доба (1400-1200 година прије Христа). Нарочито је интересантан уломак керамике са апликацијом која је карактеристична за културу Барице – Грећани, названу по два најзначајнија налазишта ове културе.

(Уломак керамике културе Барице – Грећани, фотографија)

Даљим копањем наишло се на гроб спаљеног покојника сахрањеног у керамичку урну са дном окрензутим на го-

ре. То је такође карактеристика културе Барице – Грећани. Уз гроб бр. 1 налази се још један гроб истих карактеристика.

Гроб бр. 3 (фотографија на 45. стр. ове књиге)

Гробови 1 и 2 (фотографија на 44. стр. ове књиге)

Даљим истраживањем откривен је још један гроб, гроб број 3.

Обиласком терена у околини локалитета Амбарине открио сам монашку испосницу уклесану у стијени одмах испод Амбарина.

Монашка испосница (келија - грчки),
(фотографија на 100. стр. ове књиге=

Испосница, Амбарине и црква изнад Амбарина су простор гдје треба тражити остатке манастира Детлак. На мјесту данашње цркве налази се неколико мраморова из 15. и 16. вијека. Простор на коме се налази црква мјештани зову ћелија, што је свакако изведено од грчке ријечи келија. Цијели простор би требало археолошки детаљније истражити.

Мр Милан Ђурђевић

Напомена:
Оба прилога овдје се објављују у аутентичном облику, а аналазе се у Републичком заводу за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске у Бањој Луци.

ИНДЕКС
ИМЕНА И ГЕОГРАФСКИХ ПОЈМОВА

Адамовић, Јово 65
Адамовић, Симо, 65
Алагић, Нецмудин 83
Албанија 30
Аличић, Ахмед 36
Алићи [Агићи] 67
Андрић, Иво 81
Андрија Милутинов 34
Анђелић, Томо 77, 97
Арндт, В. Л. (W. L. Arndt) 33, 84
Аустрија 27, 41, 50, 66, 110
Аустроугарска 66, 97

***Б**ановићи* 24
Бања Лука 15, 20, 35, 41, 46, 59, 67, 68, 74, 75, 77, 82, 87, 88, 113, 118
Барице – Гређани 44, 117, 118
Београд 9-13, 20, 21, 32, 44, 69, 70, 75, 76, 78, 79, 90, 91, 125, 126
Бешлагић, Шефик 61
Бихаћ 68
Бишња 32, 66
Бишина [Бишња] 68
Бишња Доња 68
Богдан, поп 18
Богдан Ђурђев 34
Богдановић Димитрије 11-17
Босанска Крајина 68
Босна 5, 19, 20, 22, 23, 24, 31, 37, 38, 41, 42, 47, 60, 66, 69, 77, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 97, 98
Босна, ријека 29, 30, 32
Босна и Херцеговина 31, 82, 97
Брано Иванов 34
Брано Мартинов 34
Брод 66, 88
Брувно 69,
Бугојно 75
Буковица 32
Букурешт 92, 93

Василије (Качавенда), владика 92, 93
Василије Острошки 67
Василије (Поповић), митрополит 30
Видак Марков 34
Витрув 50
Возућа 5 - 7, 15, 16, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 37, 38, 97, 110, 111
Возућанин, Захарије 8,

12, 14-17, 20-27, 38, 107, 110
Војводина 85
Врховина 41
Вујан Радинов 34
Вуксан Радичин 34
Вуксан Сајовић 34
Вучић Милунов 34
Вучковић, Предраг 60

***Г**лаж* 31
Гламоч 78
Глишић, Алекса 43
Гњионица 88
Герман, патријар српски
Градашчевић, Мехмед-бег 42
Градишка 117
Гргур Миховилов 34
Горња Гнојница 32
Горња Укрина 18, 32
Горњи Детлак 35, 75, 79
Гостовић 37
Градачац 42
Горња Укрина 18, 32

Давид, Пјер 81
Далмација 41
Дерава 97
Дервента 18, 20, 31, 32, 40, 42, 49, 60, 66-68, 70, 73, 74, 76, 81-83, 85, 86, 88-90, 95, 97, 98, 107, 108, 113, 114, 116
Детлак 5-9, 11-13, 15, 17, 18-30, 32-45, 47-49, 51, 54, 58-62, 65-73, 75-77, 79, 84, 90-93, 96-100, 107, 109-118
Де Фосе, Шомет (Chau met Des Fossés) 81, 88
Добор 31-33, 36-39, 47, 98
Доња Аустрија 50
Доња Укрина 18, 32
Драгин Милутинов 34
Драгојло Иванов 34
Дријен 35, 75, 79
Дрина 82, 85, 86
Дубочац 66
Дујаковић, Блажан (Блаже) 59, 60
Дујаковић, Боро 60, 62
Дујаковић, Јован 60
Дујаковић, Новак 60
Дунав 41
Душанић, Коста 88

Ђаковић, Бранко 74, 77-79
Ђаковић, Дане 78
Ђаковић, Мара 78
Ђујић, Богдан 62, 102
Ђујић, Игор 62
Ђујић, Јелена 62
Ђујић, Саво 62, 102
Ђукић, Милан 73
Ђурђевић, Милан 43, 99, 107, 116, 118
Ђуро Марков 34

***Е**вропа* 41

***Ж**еравац* 77
Живаљ Иванов 34
Живинице 68

***З**авидовићи* 24

Загреб 24
Залужани 37
Зеленике 68
Зеница 75
Зимоњић, Петар 78
Зиројевић, Олга 20

Иван Михојилов 34
Игњатија, митрополит 69
Илија Јаковљев 34
Илија, пророк 30
Илић, Јовица 65, 66, 71, 85, 86, 87, 90, 108
Имљани 41
Инђић, Илија 59, 66, 67, 76, 77
Исаија 5, 6, 8, 15

***Ј**акеш* 32
Јаков, архиепископ 15
Јаков Матијашов 34
Јасење 95
Јелић, Стеван 87
Јовановић, Милорад 7
Јовић, Михајло 78
Јовић, Саво 78
Јунгић, Василије 67

Кајмаковић, Здравко 20
Календеровци 43, 60, 61, 66, 68, 70, 74, 77, 78, 91
Календеровци Српски 68
Календеровци Турски 68
Камберовић, Хуснија 42
Карамамутпаша 86
Карамитровић, Симо 87
Карловци 9, 10, 92
Кладарии 72
Клајн, Иван 13
Кобаш 88
Ковачевић, Босиљка 62
Ковачевић, Даринка 62
Ковачевић, Петко 62`
Ковачевић, поп 62
Ковачевић, Ристо 62
Комароваț [*Комарица*] 32
Кораће 67
Косановић, Саво 15, 16, 21, 38, 67
Костић, Ђорђо 87
Костић, Ристо 87
Которско 32, 33
Краљ Милутин 98
Кременик 60
Крешево 82
Криваја 24
Крка 78
Круљ, Нектарије 74
Ксенофон 50
Кулина 68
Куљеновци 66

***Л**ешница* 32
Лијешће 66
Лика 69
Ломница 37
Лонгин (Томић), епископ 75
Лопаре 78
Лупљаница 29, 32-34, 45, 48, 66, 68
Лупљеница Долња 66
Лупјеница Горња 68
Лупјеница Доња 68

***М**аглај* 75
Мајевац 66
Макарије, патријарх 38
Малина Мирков 34
Марковац 61
Мартин Јаношов 34
Мартин Николин 34
Мартин Соланић 34
Мартин Филипов 34
Маслеша, Веселин 82
Миачински, Р. 49
Миланковић, Петар 102
Миланковић, Петко 102
Милеш, презвитер 5, 6, 8, 9, 14, 18, 20, 21, 22, 24-26 39, 73, 107, 108
Миливојевић, Миодраг 55-57
Милошевић, Јованка 70
Милошевци 77
Милутиновић, Сима Сарајлија 65
Михаило Ђурин 34
Михајло Божић 34
Михајло Радасов 34
Михајиловић, Јован 68
Миховил Соланић 34
Мишковци 102
Модран 68
Моравска 50
Мотајица 33
Мохач 31
Моштаница 77
Мошћаница 37
Мухарем-бег 88

Наполеон 81
Немањић, Стефан Драгутин 97
Никола Јованов 34
Никола Радованов 34
Никола Радулов 34
Николајевић, Ђорђе 75, 77, 88
Никшић 65
Новић, Војислав 62, 69, 70, 73, 77, 102
Новић, Перо 62
Новић, Танасија 102
Нови Сад 24
Новосел [*Ново Село*] 32

Обреновић, Милош 82, 85, 90
Озрен 37
Омерхоџић, Ахмед 31, 41, 82
Осиња 35
Османбеговићи 82
Османбеговић, Шаћира-ханума 42
Осовица 88
Осовци [Осојци] 46
Осојци 48
Остоја Вилаков 34
Остоја Николин 34

Павел Ђурђев 34
Пајсије, митрополит 5, 6, 8, 37, 110
Пајсије, патријарх 5, 6, 8, 15, 24, 37, 67, 110
Панонско море 43
Папрађа 20, 37, 77
Петар Иванов 34

Петар, преписивач Лествице 5-7, 26
Петар Јуришев 34
Петар Радичин 34
Петковић, Владимир Р. 19, 20, 22
Петровић, Симо 77
Петровић, Ново 82
Пећић, Савко 83, 87, 92
Пјеваловац 66
Плиније 50
Подновље 32
Полој 66
Пољари 68
Поље 34, 68, 74
Поповић, Василија 69
Поповић Василије 30
Поповић, Дамјан 66-70, 73, 75, 77, 78
Поповић, Димитрија 70, 97
Поповић, Коста С. 75
Поповић, Недељко 78
Поповић, Стеван 66, 69, 70
Поповић, Цвијета 69, 70
Посавинаи 40, 41, 86
Приједор 69
Прњавор 94, 114, 116
Пузовић, Предраг 67, 69, 75, 77, 78

***Р**абтај* [*Рапћани*] 32
Равћани 68
Радимски, В. 49
Радоје Петров 34
Радосав Антолов 34
Радул Милошев 34
Раковац 75
Ранковић, Зоран 11
Рапћани 32
Ратковац, Влајко 91
Ратковац, Здравко 91
Ратковац, Младен 91
Ратковац, Петар 91
Ратковац, Ранко 91
Ратковац, Светозар 91
Ратковац, Спаса 91
Рељево 75
Република Српска 44, 113, 116, 118
Рмањ 37
Руварац, Иларион 5, 7, 9 11,13-17, 19-23, 90, 92, 93, 97
Румунија 93

***С**ава* 27, 29, 41, 63, 85
Сава, епископ моравички 78
Савић, Виктор 9, 11
Сарајево 18, 31, 35, 42, 47, 49, 51, 61, 67, 75, 78, 82, 83, 87, 88
Свети Никола 5, 6, 26, 82, 83, 84, 89, 96, 97
Сивчаница [*Сочаница*] 32
Сивчевићи 77
Симић, Милорад 113, 124
Симић, Ново 76
Славонија 41, 50
Соколовић, Мехмед 38
Соколовић, Мустафа 38
Сочаница 32-35, 69, 72

Сочаница Велика 72
Србија 41, 67, 69, 77, 78, 81, 82, 85, 86
Србиње (Фоча) 67
Срдић, Љубица 116
Сријеђани 114
Српска Мравица 67
Стефановски 49
Стефковић, Јован 75
Стипан Стипанић 34
Стјепановић, Гавро 82-85
Стјепановић, Зора 83
Стјепановић, Јевра 83
Стјепановић, Јокица 83
Страбо 50
Страњаковић, Драгослав 86
Стојан Ђурашинов 34
Стојановић, Љубомир 7-11, 13-16, 19-22, 92
Ступље 20
Сутјеска 82

***Т**амна* 37
Тацит 50
Твртковић, Павле 86
Теслић 41
Тобут 78
Тодорић, Здравко 69, 70
Тодоровић, Саво 74, 78, 92, 93, 96, 113, 114
Тромеђа 29, 95, 105
Тузла 60, 93
Тутњевић, Ђорђо 101
Тутњевић, Јово 76
Тутњевић, Станиша 90

***Ћ**елар* 86
Ћирило и Методије 75
Ћисмовина 102, 112

***У**гарска* 31, 41, 50
Украина 8, 9, 18, 21, 24, 29, 30, 32, 43, 45, 50, 61, 73, 92-95, 99, 114, 116, 117
Украниица 31
Умка 43, 44, 98, 99, 113, 115, 117
Усора 31

Филиповић, Миленко С. 42, 60, 61
Фојница 82
Фоча 32, 33
Фрањо Јосиф I 69

Ханџић, Адем 18, 35
Херман, Коста (Kosta Hörmann) 49
Христ 44, 117

***Ц**ариград* 38
Цвјетковић, Јован 67
Церовљани 86
Цирих 35
Црнац [Црнча] 32

***Ч**ешка* 50
Чупић, Никола 5, 9, 15, 86

***Ш**абац* 86
Шамић, Мидхат 81, 82
Шипка, Милан 13
Шиљеговић, Светлана 115
Шимун Радићев 34
Шкаљић, Абдулах 47
Шушњари 68, 69

БИЉЕШКА О АУТОРУ

Станиша Тутњевић, рођен је 20. новембра 1942. године у Доњем Детлаку код Дервенте. Основну школу (1951–1955) завршио је у родном селу, осмогодишњу (1955–1958) у Дервенти, средњу економску (1958–1962) у Босанском Броду, Филозофски факултет – група историја југословенских књижевности и српскохрватски језик (1962–1966) у Сарајеву. По одслужењу војног рока (1966–1967) радио је као стручни сарадник у Републичком секретаријату за образовање, науку, културу и физичку културу (1967–1973) и Републичкој заједници културе БиХ (1973–1975), а потом у Институту за језик и књижевност у Сарајеву. Након реорганизације ове установе, у два мандата био директор Института за књижевност. По избијању рата 1992. године прешао у Институт за књижевност и уметност у Београду, гдје и сада ради у звању научног саветника. Као гостујући професор истовремено предаје на предмету *Компаративно проучавање јужнословенских књижевности*, група *Српски језик и књижевност* на Филозофском факултету у Бањалуци. Докторирао 1980. године.

Објавио књиге: *Ради свога разговора*. *Огледи о приповједачима Босне*, Сарајево, 1972; *Отворене границе*, Сарајево, 1975; *Социјална проза у Босни и Херцеговини између два рата*, Сарајево, 1982; *Под истим углом. Студије о босанскохерцеговачкој књижевној прошлости*, Сарајево, 1984; *Књижевне кривице и освете*. *Осврт на књигу* Књижевни живот Босне и Херцеговине између два рата *М. Ризвића*, Сарајево, 1989; *Поезија између два рата*. *Прилози са историју књижевности Босне и Херцеговине*, Сарајево, 1991-1992, *Часопис као књижевни облик*, Београд, 1997, *Динамика срп-*

ског књижевног простора, Бања Лука, 2000, *Мостарски књижевни круг*, Београд, 2001, *Тачка ослонца,* Српско Сарајево, 2004, *Национална свијест и књижевност Муслимана,* Београд, 2004, *Поетичка и поетолошка истраживања*, Београд, 2007, као и књигу документарне прозе *Нато на Авали*, Бања Бања Лука – Београд, 2001.

Штампање ове књиге помогло је Министарство вера Републике Србије

САДРЖАЈ

I

- ПРВИ ТРАГ – ЗАПИС НА „МОЛИТАВНИКУ“ 5

II

- О ЗНАЧЕЊУ ЗАПИСА НА ДЕТЛОВАЧКОМ ЕВХОЛОГИОНУ 19

III

- ДЕТЛАК У СВОМ ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ 29

IV

- О КУЛТУРНОЈ ПРОШЛОСТИ ДЕТЛАКА 43

V

- ПАРОХИЈА ДЕТЛАК 65

VI

- О МАНАСТИРУ У ДЕРВЕНТИ 81

VII

- МОГУЋЕ ЛОКАЦИЈЕ МАНАСТИРА..... 91

- Прилози 113
- Индекс имена и географских појмова 119
- Биљешка о аутору..... 125

Станиша Тутњевић
НА ТРАГУ МАНАСТИРА ДЕТЛАК

Издавач
СВЕТ КЊИГЕ
Београд
e-mail: sknjige@net.yu

Уредник
Стево Ћосовић

Насловна страна
Михаило Писањук

Штампа
Драслар партнер
Београд
Штампано у 300 примерака 2008. године

Електронско издање:
www.stantut.com

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

908(497.6 Детлак)(093.3)
904(497.6) ″653″
930.85 (497.6)

ТУТЊЕВИЋ, Станиша

На трагу манастира Детлак /Станиша Тутњевић. – 1. изд. – Београд: Свет књиге, 2008 (Београд: Драслар партнер). 128 стр. : илустр. ; 20 cm. – Едиција Баштина / [Свет књиге])
Тираж 300. – Биљешка о аутору: стр. 125–126. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Регистар. – Прилози: стр. 113-118.

ISBN 978 – 86 – 7396 – 163 – 7
а) Археолошка налазишта – Детлак
б) Детлак – Историјска грађа
COBISS.SR-ID 144179724